

Tánczos Vilmos

A moldvai csángók lélekszámának és magyar nyelvismeretének történeti alakulása¹

Románia keleti országrészében, Moldvában – azaz Bacău, Botoşani, Iaşi, Neamţ, Vaslui és Vrancea megyékben – a hivatalos román népszámlálások szerint közel negyedmillió katolikus él. Ezen a területen az 1992-es népszámlálás 240 038, a 2002-es pedig 232 045 katolikus lakost mutatott ki.²

A magyar és nemzetközi szakirodalom egyöntetűen egyetért abban, hogy ez a katolikus lakosság – a csekély számúnak mondható román, német, lengyel, olasz és cigány eredetű beolvadt népelemektől eltekintve – magyar származású. Ezt a tényt a jelentős román kutatók is elismerik.³ Sőt ezen túlmenően az is valószínűnek látszik, hogy Moldva görögkeleti (ortodox) román lakosságának bizonyos része valaha ugyancsak magyar etnikumú volt, de kifejezetten erre vonatkozó tudományos kutatásokról alig beszélhetünk.⁴ Megfelelő kutatási eredmények hiányában ma csak sejtethetjük, hogy a moldvai magyar katolikusok asszimilációja a 16–18. században nemcsak nyelvi, hanem vallási természetű is volt: bizonyos falvakban nemcsak nyelvüket, hanem – bojári, fejedelmi nyomásra, illetve a paphiány következtében – vallásukat is elveszítették. Moldva egyes településnevei,⁵ az

¹ A tanulmány alapjául szolgáló, 1992–1996 között végzett terepkutatást a Teleki László Alapítvány támogatta. A terepkutatás nyomán a témakörben több tanulmányom jelent meg magyar, angol, német és román nyelven, melyek egymás átdolgozott, tovább bővített változatai. Az itt közölt szöveg az előzőekhez képest is jelentősen bővített változat. A szóban forgó közlemények a következők: Tánczos 1997, 1998, 1999a, 2001a, 2002a, 2002b, 2002c, 2006. (Itt jegyzem meg, hogy a súlyos nyomdai hibák miatt – a számtáblázatok összesítő, kövéren szedett számsorai balra eltolódva, hibásan jelentek meg – az 1999a közlemény adatai csak nagy figyelem mellett használhatók.)

² Mindkét adat Gyimesbükk és Suceava megye (Bukovina) katolikusai nélkül. Gyimesbükkön 1992-ben 3 095, 2002-ben 3 099 katolikusot regisztráltak. Suceava megyében 1992-ben 9 542, 2002-ben pedig 8 564 katolikus élt. A számbeli fogyás részben a természetes szaporulat csökkenésének, másfelől a nagymérvű külföldi munkavállalásnak tulajdonítható. Egyházi adatok szerint 2002-ben a 8 moldvai megyében – Gyimesbükk nélkül – 250 284 katolikus élt (Almanah 2003: 275).

³ Ilyen értelemben nyilatkoznak a következő munkák: Lahovari et alii 1898–1902, Rosetti 1905, Auner 1908, Năstase 1934/1935. A nemzetközi szakirodalomból kiemelem Robin Baker tanulmányát. A jól tájékozott szerző felsorakoztatja a vitatott kérdésekkel kapcsolatos legfontosabb nyelvészeti, néprajzi és történettudományi érveket, majd arra az álláspontra helyezkedik, hogy a moldvai csángók első csoportjait a középkorban a magyar királyok telepítették Moldvába (Baker 1997). A csángók magyar eredetét csak a román nemzetállami ideológia jegyében fogant áltudományos munkák tagadják (pl. Mărtinaş 1985).

⁴ Legfeljebb néhány olyan szakmunkát említhetünk, melyek olyan történelmi tényeket tárnak fel, vagy olyan földrajzi név- és családnévanyagra vonatkozó nyelvi adatokat tartalmaznak, amelyek alapján egy ilyen jellegű tudományos hipotézis megfogalmazható. Például: Racoviţă 1895, Lahovari et alii 1898–1902, Căndea 1917, Lükő 1936, Makkai 1936, Lecca 1937, Năstase 1934–1935, Mikecs 1941 és 1943, Iordan 1963 és 1983, Hajdu 1980, Benkő 1990 stb.

⁵ Például az Ungureni, Secueni, Slobozia, Bejenari stb. típusú nevek.

ország rész földrajzi névanyaga, a családnévanyag, valamint az említett történeti tudósítások kétségkívül ilyen jellegű folyamatokra engednek következtetni. A fordított irányú asszimiláció, azaz a román anyanyelvű görögkeleti lakosság beolvadása a római katolikus magyar népességbe, sokkal kisebb arányú lehetett, a katolikus falvakban fellelhető román eredetű családnevek mégis arra figyelmeztetnek, hogy ilyen irányú folyamat is létezett.

A továbbiakban – a fenti pontosítások figyelembe vétele mellett – a moldvai csángósághoz tartozóknak tekintjük azokat a katolikusokat, akiket családi gyökereik ehhez az ország részhez kapcsolnak, függetlenül attól, hogy megőrizték-e őseik anyanyelvét, vagy sem. Együtt tárgyaljuk a középkorban Moldvába telepített magyarság valamint a jóval később idemenekült székelység demográfiai folyamatainak alakulását, és mindkét népességre a „moldvai csángó” terminust alkalmazzuk, noha tudatában vagyunk az egységesítő terminus problematikus voltának.⁶

I.

A 16–18. századból származó források (pl. egyházi összeírások, utazók feljegyzései stb.) alapján a moldvai katolikusok számának történeti alakulását csak megközelítő pontossággal lehet megbeszélni. A 19. század első felétől, de főleg a század közepétől már megközelítően pontos adatokkal rendelkezünk, hiszen az egyházi sématiszták, a fejedelmek által elrendelt felmérések, majd az első hivatalos népszámlálások (1859, 1899) és az első tudományos közlések alapján képet kaphatunk a főbb demográfiai folyamatokról. A 20. század modern módszereket alkalmazó népszámlálásai közül voltaképpen csak az 1930-as, az 1941-es és az 1992-es felmérésekre lehet alapozni, ugyanis csak ezek tettek közzé falusoros felekezeti adatokat. A „szocialista” korszak népszámlálásai (1956, 1966, 1977) az eredményeket csak nagyobb adminisztratív egységek szintjén tették közzé, vagy ha közöltek is falusoros adatokat (1966), a vallási hovatartozásra nem kérdeztek rá, úgyhogy a moldvai csángóságot illetően nem alkalmasak következtetések megfogalmazására.

A fenti hiányos források alapján – mindenekelőtt az 1992-es népszámlálási adatok fényében – mégis következtetni lehet a moldvai katolikusok főbb demográfiai folyamataira (pl. népszaporulat nagysága, a népesség kirajzása más közigazgatási egységek felé, a többségi görögkeleti lakossághoz viszonyított arányszám alakulása stb.), de ezt a munkát

⁶ A moldvai magyar etnikum sem történeti, sem nyelvi-néprajzi szempontból nem egységes. Ezért a kutatók többsége az egységesítő *csángó* kifejezés használatát elhibázottnak tartja, elkülönítve a középkorban telepített régebbi moldvai magyarságot a 17–19. században (legfőképpen a 18. század végén) kisebb-nagyobb hullámokban érkező székely menekülöktől. Egyesek *moldvai magyarságról* és *moldvai székelységről* beszélnek (Lükő 1936, Mikecs 1941), mások a nyilvánvaló különbözőségeket a *csángó-magyarok* és a *székely-magyarok* terminusok által vélik megragadhatónak (Benkő 1990). A *csángó* név kiterjesztett használata ma mégis általánosnak mondható nemcsak a köznapi szóhasználatban, hanem a történészek, nyelvészek és néprajzkutatók körében is. A Moldvában zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok egyre inkább egybemossák a hagyományos népi kultúrában, nyelvben, történeti tudatban stb. rejlő kulturális különbségeket, úgyhogy a székely eredetű népesség, amely korábban egyáltalán nem tartotta magát csángónak, újabban mintha magára nézve ugyancsak elfogadni látszana a *csángó* megnevezést. Ez a szó ma mindkét csoport számára a se ide, se oda nem tartozót, illetőleg a románságtól és a magyarságtól egyaránt eltávolodottat jelenti, s ugyanakkor magában hordozza az elfajzottság, keveredetség, tökéletlenség pejoratív jelentéstartalmát is.

a kutatás még nem végezte el.⁷ Így ma meg kell elégednünk a teljes Moldvára vonatkozó globális történeti adatok felvázolásával, a kisebb területi egységeket illetően ugyanis alig rendelkezünk egybevethető (azaz ugyanarra a területi vagy adminisztratív egységre vonatkozó) történeti adatokkal, illetve felhasználható kutatási eredményekkel.

Időpont	Katolikusok száma	Az adatok forrása
16. sz. eleje	kb. 25–30 000; magyar etnikumú kb. 20–25 000 (becsült adat)	Mikecs 1941: 245–246.
1591	kb. 15 000	Mikecs 1941: 246. (egyházi összeírás: B. Brutti)
1646	5 577	Mikecs 1941: 245 és Benda 1989: 31. (egyházi összeírás: M. Bandinus)
1696	2 799	Benda 1989: 31. (egyházi összeírás: ismeretlen) ⁸
1744	5 500	Auner 1908: 48. (Jeziarski R. bákói püspök)
1807	21 307	Auner 1908: 65. (Hammer konzul)
1851	45 752	Domokos 1987: 116–119. (egyházi sematizmus)
1859	52 811	Hivatalos népszámlálási adat (Idézi: Szabados 1989: 92.)
1875	58 809	Domokos 1987: 116–119.
1899	88 803	Hivatalos népszámlálási adat (Idézi Szabados 1989: 92.)
1902	64 601	Auner 1908: 79. ⁹ (egyházi sematizmus alapján)

⁷ Szabados Mihály a Magyarságkutató Intézet 1989-es évkönyvében publikált szakszerű tanulmánya (Szabados 1989) még az 1992-es népszámlálási felmérés előtt készült. A román népszámlálási eredményekre alapozó szerző 1930 után semmiféle adattal nem rendelkezik, így még a moldvai katolikusok abszolút számának alakulását illetően is csak becslésekre szorítkozhat.

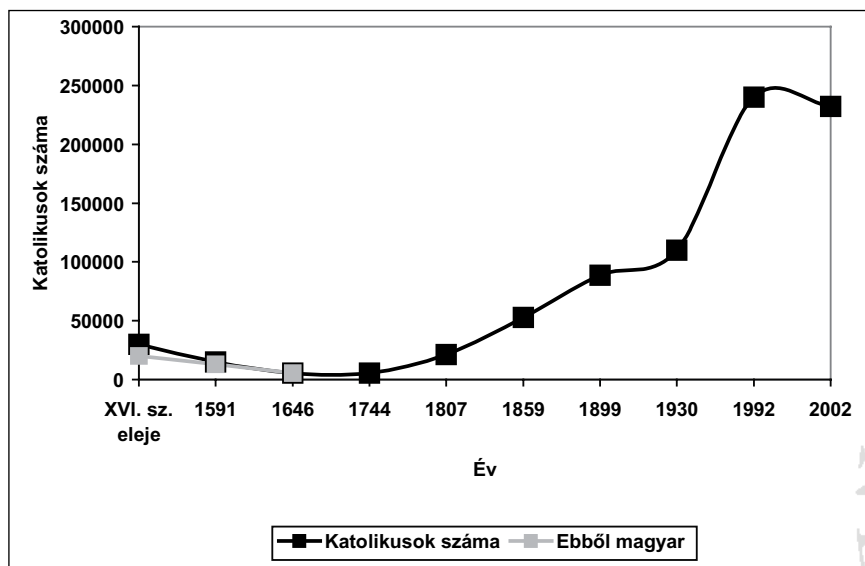
⁸ A 17. századból és a 19. század első feléből származó egyházi összeírások – a viszonylag pontosnak tekinthető Bandinus-félet leszámítva – mind erősen hiányosak, a moldvai magyarok száma az általuk közöltnél valószínűleg mindig magasabb volt. Adataikat elsőként Domokos Pál Péter foglalta össze (Domokos 1938).

⁹ Auner könyvének végén (78–83) a katolikusok számát a jászvásári egyházmegye 1902. évre kibocsátott sematizmusa alapján összegzi, de csak azokat a falvakat sorolja fel, amelyekről könyvében szó volt, vagy ahol a katolikusok száma meghaladja a 100 főt. Emiatt az általa közölt végösszeg (64 601 fő) jóval kisebb a moldvai katolikusok akkori tényleges számánál. Ily módon számított adatát a későbbi irodalom (pl. Mikecs) is átveszi. Hitelesnek az 1899-es népszámlálás által közölt 88 803 fős adatot kell elfogadnunk, figyelembe véve, hogy a népszámlálási felmérésben olyan ideiglenesen Moldvában tartózkodó katolikusok is szerepelnek, akik munkavállalás céljából (erdőkitermelés, vasútépítés, sóbányák stb.) érkeztek az Osztrák–Magyar Monarchiából. A népszámlálás ugyancsak a katolikusok közé számítja az Erdélyből jött román görög katolikusokat (ezek folyamatosan tértek át a görögkeleti vallásra) és a mintegy 2 000 olasz erdőmunkást (Györffy 1942: 459).

Időpont	Katolikusok száma	Az adatok forrása
1930	109 953	Hivatalos népszámlálási adat. ¹⁰
1992	240 038	Hivatalos népszámlálási adat. ¹¹
2002	232 045	Hivatalos népszámlálási adat. ¹²

1. táblázat: A moldvai katolikusok számának történeti alakulása.

Grafikusan ábrázolva:

A fenti demográfiai adatsort a moldvai magyarság történelmének eseményei magyarázzák. Ezúttal azonban el kell tekintenünk a csángó eredetkérdés, történelem, a belső nyelvi, néprajzi, történeti tagolódás felvázolásától – ezekkel a témákkal a magyar szakirodalom

¹⁰ Bukovina és – természetesen – Besszarábia nélkül. A moldvai katolikusok 1930-as népszámlálási adatait falvanként bontásban közli Domokos Pál Péter a népszámlálási eredményeket közzétevő román hivatalos kiadvány (*Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930, Vol. II. Neam, limbă maternă, religie*. București, 1938) alapján (Domokos 1987: 521–535).

¹¹ A moldvai megyékben a mai közigazgatási határok között 1992-ben összesen 243 133 katolikus élt (Bacău: 125 805, Neamț: 62 374, Iași: 39 627, Vaslui: 6 924, Vrancea: 5 075, Galați: 2 463 és Botoșani: 865 fő). Ez a szám azonban magában foglalja az egykori Csík megyétől az 1960-as évek elején Bacăuhoz csatolt Gyimesbükk adatait is. A községben 1992-ben összeírt 3 095 katolikus (illetőleg 2 933 magyar nemzetiségű) lakost nem számíthatjuk a moldvai csángók közé. Az összesített szám továbbá nem tartalmazza Suceava megye 9 542 fős katolikus lakosságát, mivel a megye területe csaknem teljes egészében a hajdani Bukovinához tartozik, amelynek adatai az 1930-as közlés Moldvára vonatkozó összesítésében sem szerepelnek. Suceava megye katolikusainak több mint fele (1992-ben 4 882 fő) lengyel, német és ukrán etnikumú, tehát nincs köze a csángósághoz.

¹² Hasonlóképpen Gyimesbükk és Suceava megye nélkül.

már egyébként is behatóan foglalkozott –,¹³ és csak a demográfiai adatokat közvetlenül befolyásoló történelmi tényekre utalunk vázlatosan.

1. A moldvai magyarság a mohácsi vész (1526) idejéig az erős, központosított Magyar Királyság védelmét élvezte, hiszen ez az etnikum ekkor egy birodalmi politika egyik fontos tényezője volt. Történelmi forrásokkal igazolható, hogy a 15–16. század fordulóján az etnikailag sokszínű Moldva lakosságának legszámosabb nem-román népe a mintegy 20–25 000 főnyi magyarság volt (Domokos 1938, Mikecs 1941, Benda 1989), bár a vajdaság lakosainak össz-számát megbecsülni csaknem lehetetlen. A Sánta Péter (Petre Şchiopul) vajda által 1591-ben készített kimutatás szerint Moldvának ekkor mindössze 47 167 lakosa lett volna, de alig hihető, hogy ez a szám Moldva egész területére vonatkozna (Mikecs 1941: 246). A román történészek félmillióra teszik mindkét vajdaság lélekszámát a középkor végén, de ennek a becslésnek nincs semmi alapja, a valós számot valószínűleg valahol a két adat között kell keresnünk (Elekes 1940: 371, Mikecs uo.). A magyarság demográfiai súlya mindenképpen nagy volt, amit a magyar etnikum társadalmi, gazdasági és politikai betöltött szerepe még inkább kihangsúlyozott. A kutatás egyetért abban, hogy Moldvában a városi élet, a kereskedelem a magyarok és a németek tevékenysége nyomán bontakozott ki a 14–15. században. (Sokatmondó például, hogy a román „oraş” szó a magyar „város” átvétele.)

2. A polgári fejlődés azonban a kedvezőtlen politikai-katonai viszonyok miatt már a 16. század végén elakadt, s a 17. századi tatár–kozák hadjáratok következtében végleg felszámolódott. A mezővárosok jobbára magyar etnikumú iparos- és kereskedőnépessége a többségi románsághoz asszimilálódott (Mikecs 1941: 168–178, Benda 1989: 35–37), és a 17–18. század fordulójára a katolikus magyarság száma alig párezer főnyire olvadt. A háborús dúlások, járványos betegségek és a fentebb már említett nyelvi-vallási asszimiláció miatt bizonyos vidékekről teljesen eltűnt a magyar etnikum, a falvak „lánca” több helyen megszakadt, és a településterület összezsugorodott. A középkori eredetű, nem székely származású moldvai magyarság utódai ma csupán két nyelvszigeten, a Románvásártól északra fekvő falvakban (ún. *északi csángók*) és néhány Bákótól délre eső faluban (ún. *déli csángók*) maradtak meg.

3. A moldvai katolikusok száma a 18. század közepétől, az erősödő székely kivándorlás folytán kezdett ismét jelentős mértékben gyarapodni. Székelyek különösen a madéfalvi veszedelem (1764) idején a keleti székelység köréből – a katolikus Csíkból és Gyergyóból, valamint Háromszékről – menekültek Moldvába igen nagy számban. Az ún. *székelyes csángó* falvak többsége ekkor keletkezett. A moldvai csángóságnak ez a része kevésbé asszimilálódott, mint a középkori eredetű magyar lakosság, így ma az anyanyelvüket megőrző moldvai katolikusoknak mintegy 80%-a ehhez a székely réteghez tartozik.

4. Az utolsó két évszázadban tapasztalható nagyarányú gyarapodás nem újabb bevándorlásoknak, hanem a rendkívül magas természetes szaporulatnak tulajdonítható. A

¹³ A csángók mai lélekszámáról szóló egyik nemrég megjelent tanulmányomban röviden magam is vázoltam a kutatás jelenlegi állását, utalva a téma alapvető szakirodalmára is (Tánczos 1997).

19–20. századra megszűntek a korábbi századokra jellemző járványos betegségek, javult az egészségügyi ellátás, csökkent a gyermekhalandóság, miközben a moldvai katolikusok megőrizték az archaikus vallásos mentalitásban gyökerező korábbi demográfiai magatartásukat, és ez európai viszonylatban példátlan népességnövekedést eredményezett.

A Moldvában élő katolikusok száma 1930–1992 között 109 953 főről 240 038 főre emelkedett, s ez a 118 százalékos gyarapodás messze túlszárnyalja az ország rész (Moldva) – ugyancsak egyedülállóan magas – 67 százalékos növekedését is. Ugyanakkor számításba kell vennünk azt is, hogy túlnépesedett Moldva a „szocialista iparosítás” éveiben Románia legjelentősebb népességkibocsátó vidéke volt, s ekkor a románsággal együtt a moldvai csángók egyrésze is az erdélyi városokba, valamint a déli országrész iparvidékeire költözött. Az Erdélybe költözöttek számát mintegy 50 000-re, a Havasalföldre és Dobrudzsába távozottakét pedig mintegy 15 ezerre becsüljük.¹⁴ A népszámlálás időpontjában (1992. január) külföldön – főleg Izraelben, Magyarországon, Oroszországban – tartózkodó csángó vendégmunkások nem elhanyagolható számáról nincsen adatunk. Mindezt figyelembe véve, megállapíthatjuk, hogy az 1930 utáni demográfiai növekedés voltaképpen nem 118%-os, hanem 180%-os volt, tehát a csángó eredetűek lélekszáma Románia egész területén az elmúlt hat-hét évtized alatt csaknem megháromszorozódott.

II.

A moldvai csángókra vonatkozó irodalomban elég sok adatot találunk arra nézve, hogy ez az alaprétegében középkori eredetű magyar népcsoport több évszázados történelme során folyamatos elrománosodásnak, illetve elrománosításnak volt kitéve. Az asszimilációs folyamatok eredményeként ma már a moldvai katolikusok többsége egyáltalán nem ismeri ősei anyanyelvét és magát románnak tartja.

A beolvadás tényére vonatkozó adatok azonban rendkívül szórványosak, és így a 20. századot megelőző idők asszimilációs folyamatairól, megfelelő források hiányában, voltaképpen nagyon keveset mondhatunk. Mint láttuk, a középkortól a 18. századig terjedő időszakot illetően még a katolikusok abszolút számának alakulását illetően is közvetett becslésekre vagyunk utalva, a már ekkor beindult asszimilációs folyamatokról pedig csupán néhány jelzés értékű tudósítással, szórványos adattal rendelkezünk. (Mindenek-

¹⁴ Az 1992-es népszámlálás Erdélyben 79 337 román nemzetiségű római katolikust mutatott ki. Többségük Dél-Erdély iparvidékein – Temes (14 436), Brassó (9 835), Hunyad (9 119), Krassó-Szörény (6 269), Arad (5 742), Szeben (2 000) megyékben – és a Székelyföldön – Hargita (3 357), Kovászna (2 829), Maros (2 091) megyékben – városokban él. Mivel az utóbbi évtizedekben ezek a területek voltak az Erdélybe áramló moldvai románság célpontjai, joggal feltételezhetjük, hogy a magukat románnak valló közel 80 000 erdélyi katolikus nagyobbik része csángó származású, a többiek pedig az asszimilálódott erdélyi magyarok, németek, szlovákok stb. köréből kerülnek ki. A moldvai csángók erdélyi jelenlétéről egyházi híradások is tudósítanak. A Kárpátoktól délre a Plojest környéki kőolajvidék, Konstanca tengeri kikötő és mindenekelőtt maga Bukarest főváros voltak a csángó kirajzás célpontjai.

előtt az egyházi jelentésekben, követi jelentésekben, utazók beszámolóiban felbukkanó híradásokra kell gondolnunk.)

A 19. század második feléből származó román felmérések adatait nemcsak a katolikusok abszolút számát illetően, hanem az anyanyelvűség vonatkozásában is hiteleseknek fogadhatjuk el.¹⁵ Gondot nem annyira az adatok megbízhatósága, mint inkább a felmérések hiányossága okoz.

A jászvásári püspökség sematizmusai csupán a katolikusok össz-számáról adnak felvilágosítást (1. táblázat), ezért az 1859. évi népszámlálás anyanyelvi adatai rendkívül értékesek. Ez a felmérés Moldva 52 881 katolikusából 37 825 főt (71,6%) magyar anyanyelvűnek mutatott ki, a fennmaradó 15 058 fő (28,4%) katolikus tehát már ekkor román anyanyelvű volt. A népszámlálási eredményeket megyék szerinti bontásban is közzétették,¹⁶ így ez a felmérés további, részletekig menő kutatások kiindulópontjául szolgálhat. A mai viszonyok ismeretében meghökkentő, hogy 1859-ben Bákó megye katolikus lakosságának 86,6%-a (25 896 katolikusból 22 426 fő) és Roman megye katolikus lakosságának 94,6%-a (15 588 katolikusból 14 736 fő) még magyarnak vallotta magát. A 19. század második harmadában, sőt valószínűleg még a századforduló táján is, a moldvai csángómagyarok központi, „klasszikus” településterületén – azaz a Románvásár környéki északi csángó, a Bákótól délre fekvő déli csángó valamint az összes székelyes csángó falvakban – a mai Székelyföldéhez hasonló nyelvi állapotok léteztek. A beolvadás tehát a peremterületeken, a szórványhelyzetbe került katolikusok között indult meg: ekkor a Bákó és Román megyéken kívül a moldvai katolikusoknak csak mintegy egyötöde élt (52 811 főből 11 397 fő), de közülük már csak 663 fő (5,8%) vallotta magát magyarnak.

A következő, 1899. évi moldvai népszámlálás sajnos nem tett közzé anyanyelvi adatokat. A népszámlálás hiányosságait azonban valamelyest pótolja az 1898–1902 között öt kötetben megjelent *Marele Dicționar Geografic al României* (Románia Nagy Földrajzi Szótára) című igényes szerkesztésű tudományos munka (Lahovari et alii 1898–1902. I–V.), amely helységek szerinti bontásban tesz közzé hivatalos forrásokból származó adatokat. A katolikusok által (is) lakott jelentősebb települések esetében számszerűen utal a népesség etnikai hovatartozására, illetve anyanyelvére. Ennek a fontos forrásmunkának azonban a magyar csángókutatók – noha tudtak róla – nem tulajdonítottak kellő figyelmet.¹⁷ A benne közölt demográfiai adatok alapján arra következtethetünk, hogy a magukat

¹⁵ A magyar kutatók közül többen is rámutattak ezek érdemeire. Lásd például: Szabados 1989, Halász 1992.

¹⁶ Population de la Moldavie 1859. Bucuresti, é. n.

¹⁷ A magyar kutatók figyelmét főleg a demográfiai adatok keltették fel (Domokos 1938 és 1987, Szabados 1989), egyéb tekintetben – például a közölt moldvai helynévanyag vonatkozásában – nem történt feldolgozás. Domokos Pál Péter a moldvai magyarság történeti számadatait összegző tanulmányában 1938-ban a szótár alapján 71 olyan moldvai települést sorol fel, ahol magyarok (is) élnek, közölve az összlakosság számát, illetve a nemzetiségi megoszlás adatait (Domokos 1938), a szótár csángó falvakra vonatkozó szócikkeik közli *A moldvai magyarságban* (Domokos 1987: 119–124).

magyaroknak valló katolikusok arányszáma a 19. század második felében Bákó és Román megyékben is visszaesett.¹⁸

A moldvai csángóság nyelvi asszimilációja tehát voltaképpen a 19. század második felében vált tömegméretűvé, de ez a folyamat ekkor még valószínűleg csak a településeken belül szórványhelyzetben lévő katolikusokat és az ortodox román falvak közé ékelődött falvak népét, mindenekelőtt az északi csángó tömb peremterületeit érintette. A fenti két forrás alapján kimutatható, hogy a szórványban élő, a beolvadás veszélyének leginkább kitett magyar katolikus lakosság jelentős hányada a Románvásár, illetve kisebb mértékben a Bákó környéki csángó tömb hagyományos településterületéről a túlnépesedés következtében költözött el a 19. század második felében.¹⁹ A kirajzás nyomán keletkezett csángó szórványok néhány nagyobb, de elszigetelt helyzetű faluval együtt még ebben a században beolvadtak. Az északi nyelvsziget központjában (Szabófalvában és közvetlen környékén), de főként a Bákó környéki déli csángóság körében, valamint a Tatros és Tázló menti nagyobb székelyes csángó falvakban a századfordulón még nem indult be a nyelvi asszimiláció, a magyar nyelvű lakosság itt még ekkor nem is tudott jóformán románul.

Megfelelő adatok hiányában a 20. században végbement asszimilációs folyamatokat csaknem lehetetlen számszerű pontossággal megragadni. A századforduló utáni hivatalos román felmérések ugyanis a moldvai magyarság vonatkozásában már csak a felekezeti hovatartozást illetően ismerhetők el hiteleseknek,²⁰ és így teljesen alkalmatlanok arra, hogy a tényleges képet alkothassunk a moldvai katolikusok magyar nyelvismeretéről,

¹⁸ Szabados Mihály számításai szerint Bakó és Roman megye ama 31 községében, ahol a Nagy Földrajzi Szótár magyar etnikumúakat jelez, a magyarok arányszáma a 19. század utolsó négy évtizedében 89,6%-ról 71,1%-ra csökkent, tehát „harmincöt év alatt a magyar nemzetiségűek egyharmada románá vált”. (Szabados 1989: 94–95). Szabados az 1859-es nemzetiségi adatokat a két megye teljes katolikus lakosságára vonatkoztatja (89,6%), s mivel 1898-ból ilyen adattal nem rendelkezik, csak a Marele Dicționar Geograficban említett 31 falu katolikus lakosságán belül számolva jut a 71,1%-os arányszámhoz. A teljes megyeterületeket tekintve azonban még nagyobb mérvű asszimilációra lehetne következtetni: a szótár Roman megye 23 123 fő katolikus lakosából magyarként említ 8728 főt (az 1859-es 94,6% helyett 37,7%), Bákó megye 35 489 fő katolikusából pedig 15 538 főt (86,6% helyett 43,7%). A beolvadás azonban a valóságban korántsem volt ilyen mértékű: a forrásmunka ugyanis nem tesz említést több teljesen magyar lakosságú faluról, s a szórványmagyarsággal rendelkező nem említett falvak lakosságának száma is jelentékeny. A szótár ezen hiányosságait Domokos Pál Péter sorolja fel, aki a *Hitel*ben megjelent tanulmányában 71 olyan moldvai települést említ, ahol magyarok is élnek (Domokos 1938: 304–308). A Lükő Gábor által közölt több száz falunévet felsorakoztató lista (Lükő 1936), illetve térképmelléklet nem pontos, sok olyan helyen nem tüntet fel magyarokat, ahol még ma is élnek, illetve magyar lakosságot jelez ott is, ahol ennek léte fölöttébb kérdéses. Noha hivatalos forrásból származó adatokról van szó, a Nagy Földrajzi Szótár felméréseinek körülményei ismeretlenek: nem tudjuk, hogy egy-egy csángó falu katolikus lakosságán belül milyen ismérvek alapján minősítették a lakosság egy részét magyarnak, más részét romának. Az asszimiláció mértékének becslése során továbbá figyelembe kell vennünk azt is, hogy a katolikusok 1899-es népszámlálás szerinti össz-száma magában foglalja az Erdélyből 1859 óta érkezett nem magyar etnikumúakat is (román görög katolikusok, olasz erdómunkások stb.).

¹⁹ Erre vonatkozóan lásd Szabados Mihály számításait (Szabados 1989: 91–93).

²⁰ Vannak, akik az 1992-es népszámlálás esetében még a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatok hitelességét is megkérdőjelezzik, hiszen a felmérés idején a moldvai katolikus egyház képviselői több helyen is arról tudósítottak, hogy a népszámlálási biztosok a katolikus híveket ortodoxoknak tüntetik fel. Ha történt is ilyen eset, ez az összképet alig módosította, hiszen az egyház közzétett belső statisztikái (lásd a jászvásári püspökség *Almanahul „Presă Bună”* címmel évenként megjelentetett évkönyveit) és a népszámlálási felmérés között alig van számottevő eltérés.

etnikai-nemzeti identitásáról, vagyis az asszimilációs folyamatok előrehaladottságáról. Az 1930-as és 1992-es népszámlálások célzatos torzításaira önnön belső ellentmondásaik,²¹ valamint a tapasztalati tények világítanak rá. Elég itt az elmúlt évtizedekben megjelent néprajzi, nyelvészeti, történeti szakkiadványokban felhalmozott adatokra hivatkozni,²² melyek egyértelműen bizonyítják, hogy Moldvában ott is él ma magyar etnikumú lakosság, ahol ezt a román népszámlálások egyáltalán nem mutatják ki.

A huszadik századi hivatalos román népszámlálások szerint ugyanis moldvai katolikusok mind anyanyelvüket, mind nemzetiségüket tekintve 1992-re teljes mértékben románává váltak.

- 1 = A felmérés éve
 2 = Összlakosság
 3 = Katolikusok száma
 4 = Katolikusok aránya az összlakosságon belül
 5 = Magyarok száma
 6 = Magyarok aránya az összlakosságon belül
 7 = Magyarok aránya a katolikusokon belül
 8 = Az adatok forrása

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1859	1 325 406	52 881	4,0%	37 825	2,9%	71,6%	Szabados 1989: 91.
1899	1 848 122	88 803	4,8%	24 276 ²³	1,3%	27,3%	Uo. 94.
1930	2 433 596	109 953	4,5%	23 894 ²⁴	1,0%	21,7%	Népszáml. adat

²¹ Az előbb említett demográfiai tanulmány (Szabados 1989) kimutatja, hogy az 1930-as népszámlálás főleg ott jelez magyar anyanyelvű, illetve eredetű („origine etnică”) lakosságot, ahol a katolikusok szórványban, többé-kevésbé már elrománosodva élnek, ott ellenben, ahol tömbben él a moldvai magyarság, a felmérés egyáltalán nem akar tudni róluk. Az 1992-es népszámlálás olyan településeken is jelez kis létszámú magyarságot, ahol az 1930-as népszámlálás szerint egyáltalán nem éltek magyarok, ami ugyancsak képtelenség.

²² A második világháború után a következő moldvai csángó tárgyú fontosabb néprajzi kötetek jelentek meg (szerzői alfabetikus rendben): Benedek H. 1998, Bosnyák 1980, Csoma 2000, Domokos–Rajeczky 1956, 1961, 1991, Faragó 1958, Faragó–Jagamas 1954, Gazda 1993, Halász (szerk.) 1993, Halász 2002, 2005, 2007, Harangozó 1998, Harangozó–Kővári 2005, Hegedűs 1952, Iancu 2002, Kallós 1970, 1973, 1996, Kinda István–Pozsony Ferenc (szerk.) 2005, Kóka 2006, Kós–Szentimrei–Nagy 1981, Péterbenze (szerk.) 1993, Pávai 2005, Pozsony 1995, Pozsony Ferenc (szerk.) 1997, Seres–Szabó é. n., Szegő 1988, Szenik 1996, Táncczos 1995, 1999c, 2001b, Veress 1989, Viga Gyula (szerk.) 1994, VIRT 2001.

A történeti és nyelvészeti munkák, riportkötetek, szépirodalmi művek felsorolásától eltekintünk. A téma iránt érdeklődő további bibliográfiai adatokat találhat a Kriza János Néprajzi Társaság által összeállított és kiadott csángó bibliográfiában: Ilyés–Pozsony–Táncczos (szerk.) 2006.

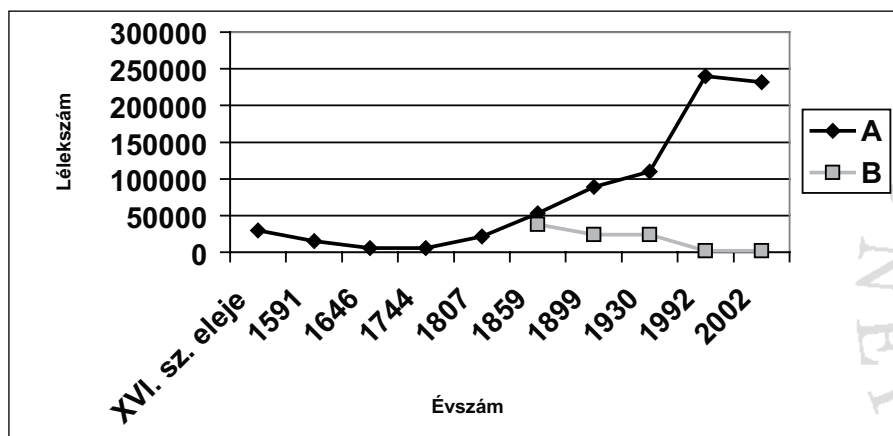
²³ A *Marele Dicționar Geografic al României* ennyi katolikusot minősít magyar anyanyelvűnek Bákó megye 19 és Román megye 12 községében (Szabados 1989: 94). Ezen felül magyar anyanyelvűek éltek még néhány további faluban is (pl. az Aknavásár körüli katolikus falvakban), amelyek magyar lakosságáról a szótár nem tesz említést. Ezeket a – gyakran színmagyar – településeket helyszíni tapasztalatai alapján helyesen jelöli meg Domokos Pál Péter (Domokos 1938: 304–308). E falvak többségében még ma is él a magyar nyelv. (Lásd a jelen tanulmány 3. táblázatát.) A magyar anyanyelvűek száma tehát a századfordulón jóval nagyobb a szótár által közölnél.

²⁴ Anyanyelvi adat. Nemzetiség szerint ugyanekkor magyarnak minősítettek 20 964 lakost.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1956 ²⁵	3 838 873			18 817 ²⁶	0,5%		Szabados 1989: 98.
1966	3 144 295			9 516 ²⁷	0,3%		Uo. 100.
1977				3 813 ²⁸			Uo. 100.
1992 ²⁹	4 079 046	240 038	5,9%	1 826 ³⁰	0,04%	0,7%	Népszáml. adat
2002		232 045		2 015			Népszáml. adat

2. táblázat: A moldvai magyarok számának és arányának alakulása a hivatalos román népszámlálások szerint.

Illetve grafikusan:

²⁵ Az 1956-os népszámlálás az akkori közigazgatási beosztás szerint tartományok (regiune) szintjén közöl adatokat. Eszerint Moldova területe nagyobb, mint 1930-ban, illetve 1966-ban, de ez csak a lakosság abszolút számát illetően eredményez némileg nagyobb számot, a moldvai csángók abszolút számát, illetve arányát illetően alig van jelentősége.

²⁶ Anyanyelvi adat. Nemzetiség szerint: 12 952 fő.

²⁷ Anyanyelvi adat. Nemzetiség szerint: 7 167 fő.

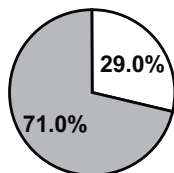
²⁸ Nemzetiség szerint.

²⁹ Suceava megye és Gyimesbükk nélkül.

³⁰ Csak Moldova katolikusait számítva ide, az ugyancsak csekély számú református és ortodox (görögkeleti) magyarok nélkül.

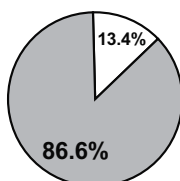
A magyarok számának és arányának katolikus lakosságon belüli alakulását a következő kördiagramokkal így szemléltethetjük:

1859 (Moldva)

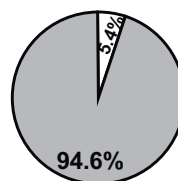
Magyarok

1859 (Bákó megye)

Magyarok

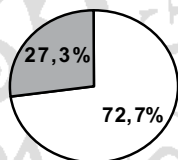
1859 (Roman megye)

Magyarok

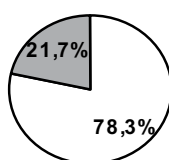
Összesen: 52 881 (100%)	Összesen: 25 896 (100%)	Összesen: 15 588 (5,4%)
Ebből magyar: 37 825 (72%)	Ebből magyar: 22 426 (86,6%)	Ebből magyar: 14 736 (94,6%)
<i>Forrás: Hivatalos népszámlálási adatok (Szabados 1989)</i>		

1899 (Moldva)

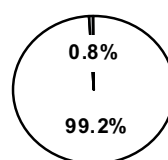
Magyarok

1930 (Moldva)

Magyarok

1992 (Moldva)

Magyarok

Összesen: 88 803 (100%)	Összesen: 109 953 (100%)	Összesen: 240 038 (100%)
Ebből magyar: 24 276 (27,3%)	Ebből magyar: 23 894 (21,7%)	Ebből magyar: 1 826 (0,8%)
<i>Forrás:</i> <i>Marele Dicționar Geografic I–II.</i> <i>București, 1898–1902</i>	<i>Forrás: S. Manuilă 1938</i>	<i>Forrás:</i> <i>Rec. populației. București, 1995</i>

A számsorokból világosan kiderül, hogy a moldvai katolikusok száma 1859–1992 között csaknem ötszörösére (52 881 főről 239 938 főre) nőtt, és az összlakosságon belüli arányuk is javukra módosult: míg a 19. század derekán Moldva népességének 4%-át alkották,

ma az országrészen belüli arányuk mintegy 6%. Ez a gyarapodás különösen akkor megdöbbentő, ha tekintetbe vesszük a Moldvára jellemző magas népszaporulatot és a csángók körében tapasztalható – előbb már említett, az utóbbi évtizedekben mintegy 65 000 főt kitevő – elvándorlást is.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a magyar eredetű katolikus csángók a vizsgált időszakban – legalábbis a népszámlálások adatai szerint – teljesen elveszítették anyanyelvüket és magyarságtudatukat. A 19. század közepén még 71,6%-uk (az akkori 52 881 katolikusból 37 825 fő) magyarnak vallotta magát, ma ellenben csupán 0,7%-uk (239 938 főből 1 826 lélek) tartja magát magyarnak. Sőt, ha az 1 826 moldvai katolikus megoszlását is tekintetbe vesszük, azt látjuk, hogy népszámlálás a városokban mutatott ki 1 301 magyar katolikust, a falvakban magukat magyarnak valló katolikusok száma pedig alig 526 fő. Tehát: a népszámlálások szerint *a moldvai csángó falvakban a magyarok száma a 20. század végére mintegy félezerre olvadt.*

A fenti számsorok alapján tehát nem alkothatunk fogalmat a negyedmillió moldvai csángóság nyelvi–etnikai identitástudatáról. A hivatalos adatok szerint az asszimilációs folyamatok – ezek megléte ugyanezen adatokból is egyértelműen kimutatható – végleg lezárultak, a moldvai magyarok aránya az országész összlakosságán belül (0,04%) teljesen jelentéktelenné vált.

Ezúttal nem lehet célunk annak vizsgálata, hogy a 20. századi román hivatalos felmérések *mi módon* jutottak a fenti adatokhoz. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a moldvai magyarság lélekszámának alakulását tükröző csökkenő számoszlopok részben tényleges asszimilációs folyamatokat tükröznek, de kétségtelen tény az is, hogy e számoszlopok létrejöttében a népszámlálások mesterségesen kialakított körülményei is szerepet játszottak, azaz a felmérések során „rásegítettek” a létező asszimilációs folyamatokra.³¹

³¹ A sajtóban több helyszíni riport is megjelent, amelyek fényében az 1992-es felmérés korrektsége erősen megkérdőjelezhető. A kolozsvári *Felebarátban* (1992/1–2. szám), a bukaresti *Romániai Magyar Szóban* (1992. ápr. 11–12. melléklet) és a *Kapuban* (1992. 5. sz. 53–55.) Vetési László számol be a lészpedi népszámlálásról. A népszámlálás idején Moldvában tartózkodó Csoma Gergely–Bogdánfalvy János szerzőpáros konkrét esetekkel példázza a moldvai katolikus papság felsőbb utasításra folytatott magyarelles propaganda-ját és a népszámlálási biztosok szabálysértéseit (1993: 165–167). Az *RMSZ* 1993. ápr. 23-i száma a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének elítélő nyilatkozatát közli. A csángó lakosságot megfélemlítő akciókról Kallós Zoltán folklorkutató a Magyar Televízió *Panoráma* című adásában számolt be 1992. január 24-én. Több lap is közölte Percă Margareta szabófalvi népszámlálási biztos tiltakozó nyilatkozatát, amelyben többek között a moldvai katolikus egyház szerepére világít rá: „1992. január 1-jével kezdődően a Jászvásári Római Katolikus Püspöki Hivatal megbízottja és a község plébánosa naponta állhatatosan és következetesen arra szólította fel a község lakosságát, hogy okvetlenül román nemzetiségűnek vallja magát az összeíráskor. Azzal érveltek, hogy a *római katolikus* megnevezés a *román* névből ered. A lakosság körében elindított agitálás 1992. január 6-án jutott a csúcspontra, amikor is a pap megfenyegette a híveket, mondván: amennyiben nem vallják magukat román nemzetiségűnek, az a helyzet fog előállni, mint 1940-ben, amikor felmerült a moldvai magyarság kitelepítésének kérdése. Tiltakozva e durva beavatkozás ellen, ami egy olyan intézmény részéről jött, mely nagy hatással van a falu lakosságára, és amelynek nyilvánvaló célja: meghamisítani a népszámlálás eredményét – én 1992. január 7-én reggel az összeírómappát leadtam a községi polgármesteri hivatalhoz” (*RMSZ*. 1992. jan. 22., 3. old.).

A tömegkommunikációs eszközök, a katolikus papság és a helyi értelmiség által folytatott propaganda és megfélemlítés döntő mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a bizonytalan identitású csángóság mindenütt

A népszámlálási eredményekkel 1992-re sikerült igazolni a hivatalos román politikai álláspontot, miszerint magyar kérdés Moldvában ma már nem létezik. A moldvai magyar etnikum létéről a román állam hivatalosan nem vesz tudomást, és mivel a csángóságot teljes egészében románnak tekinti, az álláspont következményeként a legalapvetőbb kisebbségi jogokat sem biztosítja számukra, kikényszerítve a népcsoport románsághoz való teljes nyelvi és tudati asszimilálódását.

A tényleges helyzet ismeretében ezek után megalapozottnak véljük a kérdést: *hányan ismerik még őseik anyanyelvét a moldvai csángók közül?*

Hiteles hivatalos adatok híján alább arra teszek kísérletet, hogy a néprajzi terepmunkám során szerzett helyszíni tapasztalatok alapján megbecsüljem a magyarul értő, illetve beszélő moldvai csángók számának alakulását az 1930-as román népszámlálást követő időszakban.³²

III.

Moldvában 1980 óta végzek – elsősorban vallási néprajzi jellegű – kutatásokat a katolikus csángók körében. Emellett 1992–1996 között mintegy 110 moldvai településen végeztem a csángó identitástudatra vonatkozó vizsgálatokat. Az alább közölt adatok (lásd: 3. táblázat) a kilencvenes évek első felének nyelvi viszonyait tükrözik.

Terepmunkám során igyekeztem felkeresni minden olyan falut, melyben az 1992-es népszámlálás felekezeti adatai, a néprajzi szakirodalom, valamint a helyszíni moldvai közlések alapján még magyarul beszélő lakosságot feltételeztem. Végül is 83 ilyen települést találtam. Elképzelhetőnek tartom, hogy ezeken kívül akad még egy-két olyan kisebb moldvai település, melyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét, de amelyeken az idősebbek még beszélnek/értenek magyarul.³³ Még ha vannak is ilyen falvak, az ezekben élő magyarok

románnak vallotta magát. A katolikus papságnak ekkor sikerült a csángók körében általánosan elterjeszteni azt a nézetet, hogy *római katolikus* vallás (románul: *romano catolic*) tulajdonképpen *román katolikus* (románul: *român catolic*) jelent. Arra is vannak adatok, hogy a népszámlálási biztosokat arra utasították, hogy a népszámlálási íveket a helyszínen csak ceruzával töltsék ki, illetve hogy senkit ne írjanak be magyarnak. A moldvai magyar etnikum számsorokból való teljes eltűnését tehát a létező asszimilálódási folyamatok mellett egy mesterségesen kialakított lélektani helyzet, valamint a népszámlálási felmérés során elkövetett manipulációk eredményezték. Varga E. Árpád, miután ismerteti az 1992-es népszámlálási felmérés moldvai rendellenességeit, erre a következtetésre jut: „Bizonyosra vehető, hogy az egyházi és hatósági nyomás következtében a csángó magyar falvakban szinte kivétel nélkül mindenkit román anyanyelvűnek és nemzetiségűnek írtak be” (Varga 1998: 225). (Amint ezt fentebb jeleztük, a népszámlálás a csángó falvakban végül is mindössze 525 fő katolikus magyart mutatott ki.)

³² A becslések gerincét alkotó adatsort már közöltem (Tánczos 1997), a jelen tanulmány célja az adatok értelmezése és történeti távlatba vetítése.

³³ Nincs adatunk például a Iași megyei Fântânele[-Noi] (1992-ben 249 katolikus és 1 800 ortodox lakos) és Jázu Porkuluj (ma: Iazu Vechi, 272 ort. és 56 kat. lakos) falukról, melyeket Domokos Pál Péter „színmagyaroknak” mond (Domokos 1987: 255). Utóbbi faluban a kolozsvári nyelvészek az ötvenes években még találtak magyarul beszélőket (Szabó T. 1981: 518). Az 1930-as népszámlálás az akkori Putna (ma: Vrancea) megyei Podul Șchiopului nevű hegyi faluban 185 római katolikus és 266 (!) magyar anyanyelvűt mutatott ki.

össz-száma semmiképpen nem haladhatja meg a pár száz főt, tehát az összképet nem módosíthatják.

A 3. táblázat számoszlopainak értelmezéséhez fontosnak tartok előrebocsátani néhány módszertani jellegű megjegyzést:

1. Munkám során azt tapasztaltam, hogy a nyelvvesztés folyamatának előrehaladottsága falvanként változó, ami a generációk anyanyelvi kompetenciájának eltérő voltában érhető tetten. A teljes elrománosodás előtt álló falvakban már csak a legidősebbek beszélnek magyarul, más falvakban a magyar nyelvtudás még a középkorúak körében is általános, és csak a legifjatalabb korosztály nem ért magyarul. A nyelv fennmaradásának ott van a legnagyobb esélye, ahol a gyermekeket is magyarul tanítják. A generációs nyelvhatár a falvak többségében természetesen nem állapítható meg szigorú pontossággal, hiszen a magyar nyelvi kompetencia családonként is változik, mégis e tekintetben nyilvánvalóak a falvak egymás közötti eltérései. (Ezeknek a különbségeknek maguk a moldvai csángók is tudatában vannak, beszélgetőpartnereim véleménye arról, hogy melyik falvakban tudnak jobban vagy kevésbé jól magyarul, általában egybeesett az általam kialakított képpel.) A magyar nyelvtudásban mutatkozó regionális és generációs különbségek mellett egészen a legutóbbi időkig a nemek közötti eltérések is jelentékenyek voltak: a falu zárt terét ritkán elhagyó asszonyok jobban őrizték a nyelvet, mint a nagyobb társadalmi mobilitással rendelkező férfiak.

A magyar nyelvismeretre vonatkozó becsléseim a generációs nyelvhatár körülbelüli megállapításán alapulnak. Ott, ahol a kisgyerekeket a román mellett még magyarul is tanítják, 100%-osnak tekintetem a magyar nyelvismeretet. (Olyan falut, ahol a gyerekeket kizárólag magyarul tanítanák, már nem találtam.) Azokban a falvakban, ahol csak nemrég, az elmúlt évtizedekben indult be a nyelvi asszimiláció, a magyarul egyáltalán nem értő gyerekek vagy fiatalok becsült lélekszámát vontam le a katolikusok számából. Azokban a falvakban, ahol a katolikusokon belül csak 10–20 százaléknyi (vagy még ennél is kevesebb) magyarul beszélő jelzék, már csak a legidősebb korosztály (vagy csak ennek egy része) beszél még magyarul. A magyarul beszélők százalékos arányának megállapításakor figyelembe vettem a lakosság életkor szerinti számbeli megoszlását tükröző 1992-es népszámlálási adatokat.

2. A nyelvvesztés fokozatairól, a falvak és generációk nyelvtudásában mutatkozó különbségekről, a Moldvát járó utazók és kutatók századok óta folyamatosan tudósítanak. Nyilvánvaló azonban, hogy a modernitás és globalizáció körülményei között a nyelvi-etnikai asszimiláció „hagyományos” folyamatai is megváltoznak. A hagyományos falu kulturális egysége felbomlóban van – elég itt a városra történő ingázásra, a várossal való mindennapi kapcsolattartásra, az iskoláztatásra, a vallásos élet szerveződésére, a tömegkommunikációs eszközök elterjedtségére és a többi akkulturációs tényezőre gondolnunk –, azaz a moldvai csángóságot ma olyan kulturális hatások érik, melyek a nyelvi asszimilációs folyamatokban mutatkozó korábbi különbségek kiegyenlítődése felé hatnak. A hagyományos világból átöröklődött fokozati különbségek (települések, a generációk és a nemek között) kezdik elveszíteni korábbi jelentőségüket, paraszti kultúrához köthető viszonylag zárt életterek megszűntek, úgy tűnik, a nyelvi asszimilációs folyamatok felgyorsulását, „globalizálódását” is eredményezi.

A modernitás körülményei között végbemenő nyelvi asszimiláció jelenségét jól példázza a városra költöző csángó családok helyzete: ezekben a családokban a gyermekek

már egyáltalán nem tanulnak meg magyarul, függetlenül attól, hogy szüleik melyik faluból származnak. A táblázat ezért nem tartalmazza a moldvai (nagy)városokba (Bákó, Románvásár, Jászvásár stb.) betelepült csángó lakosság adatait, akik közül – születési helyüktől függően – bizonyára sokan tudnak még magyarul. A moldvai városok újonnan létesült lakótelepei és iparnegyedei azonban a csángóság gyors, mondhatni azonnali asszimilációjának színterei, úgyhogy ezekben „magyar lakossággal” számolva csak a fenti számadat megalapozatlan „lebegtetéséhez” juthatnánk. (Ellenben feltüntettük a moldvai városoknak azokat a „csatolt részeit, peremközségeit, ahol a csángók hagyományos, valamikor faluként létező településszerkezetükben élnek, például Onyest, Aknavásár, Szlanikfürdő esetében.)

A modernizációs tényezők hatására bekövetkező kultúraváltás (akkulturáció) és kulturális egyneműsödés (globalizáció) következtében az asszimilációs folyamatok is felgyorsulnak: egyre több olyan asszimilációs jelenséggel találkozunk Moldva-szerte, melyek nem függenek egy-egy közösség vagy csoport nyelvi, kulturális hagyományaitól. Emiatt az asszimilációs folyamatok a hagyományos szemlélettel és módszerekkel – értsd: a települések, vallási közösségek, korosztályok és nemek identitásában, nyelvismeretében mutatkozó különbségek megragadása által – egyre nehezebben írhatók le. A terepmunka és a feldolgozás során mégis ezt a hagyományos identitásszerkezetet figyelembe vevő módszerrel dolgoztam, mert úgy véltem, hogy az említett különbségek – erősen hagyományőrző közösségekről lévén szó – még ma is léteznek a moldvai csángók körében. Nem volt mellékes az sem, hogy úgy véltem: a falvak és generációk nyelvismeretében mutatkozó eltérések megragadása által számszerűsíthető eredményekhez juthatok.

3. A hagyományos világban az egyén nyelvi kompetenciáinak kialakításában döntő szerepe volt a helyi közösségi nyelvhasználatba való spontán belenevelődésnek. Ma az egyéni nyelvtudás kialakítása egyre inkább *választás kérdése* is: a szülők tudatosan igyekeznek megfelelni a tágabb társadalmi környezet majdani elvárásainak, és románul beszélnek a gyermekekhez; később a felnövő gyerekek is magukévá teszik ezt az álláspontot, hiszen az iskola, az egyház, a tömegkommunikációs eszközök meggyőzik őket arról, hogy a nagyobb társadalmi presztízzsel rendelkező államnyelvet kell elsajátítaniuk. Általánosnak mondható jelenség, hogy a családban románul tanított gyerekek csak mintegy „véletlenül”, az utcán tanulják meg a helyi magyar tájnyelvet, vagyis a magyar nyelvi kompetencia kialakításában továbbra is a spontán közösségi nyelvhasználaté a vezető szerep. Mivel a magyar nyelv jelentősége a társadalmi kommunikációban csökken, a nyelv átörökítésében is egyre súlyosabb zavarok mutatkoznak.

Ilyen körülmények között a tényleges magyar nyelvismeret nagyon nehezen mérhető – a beszélők stigmatizáltak érzik a magyar tájnyelvet, tökéletlennek vélt nyelvismeretük miatt szégyellnek magyarul megszólalni, a nagyobb presztízzsel rendelkező államnyelv használata kívánatosabb identifikációt jelent számukra, ezért szívesebben szólalnak meg románul stb. –, ezért a nyelvismeret megállapításakor igyekeztem a spontán nyelvhasználat külső megfigyelésére alapozni, és ha kételyek merültek fel bennem, adataimat többször is ellenőriztem. A fontosabb csángó falvakban többször is megfordultam, így bőven volt alkalmam tényleges beszédhelyzeteket is megfigyelni.

1 = A település neve³⁴2 = Összlakosság (1992)³⁵3 = Katolikusok száma (1992)³⁶4 = Magyar nyelvet ismerők száma³⁷5 = Magyar nyelvet ismerők aránya (a katolikusokon belül)³⁸6 = Katolikusok száma 1930-ban³⁹

1.	2.	3.	4.	5.	6.
I. Északi csángók:					
Szabófalva (Săbăoani)	9 879	9 806	3 000	30%	4 374
Kelgyest (Pildești)	3 779	3 760	3 100	82%	1 506
Újfalu (Traian)	1 045	972	300	31%	339
Jugán (Iugani)	2 061	2 034	50	3%	701
Balusest (Bălușesti)	2 262	1 268	600	47%	567
Bargován (Bârgăoani)	1 357	1 055	30	3%	984
Ploszkucény (Ploscuțeni)	2 557	2 199	1 100+30	50% ⁴⁰	1 220
Összesen:		21 094	8 180		9 691
II. Déli sz-elő csángók:					
Szeketura (Pădureni)	355	345	20	6%	244 ⁴¹
Bogdánfalva (Valea Seacă)	3 125	2 837	2 400+30	85%	2257 ⁴²
Újfalu (Nicolae Bălcescu)	3 698	3 385	2 200	65%	961 ⁴³
Trunk (Galbeni)	1 309	1 299	900	70%	565

³⁴ Azokat a településeket tartalmazza, amelyekben ma még beszélnek magyarul. A falvak névváltozatainak megállapításánál – ahol lehetett – a *Magyar helységnév-azonosító szótárra* (Lelkes György szerk., Budapest, 1992.) alapoztam, de azonosításuk megkönnyítése végett megadom a mai román nevüket is.

Azoknak a falurészeknek az adatait, melyeket a népszámlálások (s esetenként a magyar csángó irodalom is) nem eléggé megindokoltan önálló falvaknak tekintenek, külön nem szerepeltetem, hanem besorolom annak a falunak az adataihoz, amelynek részét képezik. (Pl. Bogdánfalva, Lujzikalagor, Lábnik stb. részei esetében). Fordított esetben viszont – ha a népszámlálások önálló településeket összevonnak – ezek adatait igyekszem külön közölni. (Pl. Forrófalva és Nagypatak, Aknavásár vagy Szlanikfürdő csatolt falvai stb.)

³⁵ Népszámlálási adat.

³⁶ Népszámlálási adat.

³⁷ Helyszínen megbecsült adat. Azokban a falvakban, ahol csak nemrég, az elmúlt évtizedekben indult be a nyelvi asszimiláció, a magyarul egyáltalán nem értő gyerekek, fiatalok becsült lélekszámát vontam le a katolikusok számából. Ott, ahol a kisgyerekeket a román mellett még magyarul is tanítják, 100%-osnak tekintettem a magyar nyelvismeretet. Egyes falvak esetében a + jellel hozzáadott szám a magyarul beszélő ortodoxokat jelöli.

³⁸ A nyelvet ismerők becsült száma alapján számított adat. Egyúttal jelzi a nyelvi asszimiláció előrehaladottságát az illető faluban.

³⁹ Népszámlálási adat.

⁴⁰ A magyarul beszélő ortodox lakosság nélkül. (Hasonló esetekben a továbbiakban ugyanígy.)

⁴¹ Secătura néven.

⁴² Az 1930-as népszámlálás külön tünteti fel Bogdánfalva, Albeni, Buchila, Dămuc, Valea de Sus, Florești, Frășinoia és Rujinca nevű részeit. 1992-ben már csak Buchila szerepel külön.

⁴³ Ferdinand néven.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
Gyoszeny (Gioseni)	3 243	2 288	2 000+400 ⁴⁴	87%	833
Nagypatak (Valea Mare)	? ⁴⁵	2 825 ⁴⁶	2 000	70%	1 773 ⁴⁷
Összesen:		12 979	9 520		6633

III. Székelyes csángók

A. A Szeret mentén

Kalugarén (Călugăreni)	833	791	250	31%	409
Lészped (Lespezi)	2 108	1 917	1 917+191	100%	1058
Rácsila (Gârlenii de Sus)	1 581	1 398	1 398+183	100%	235 ⁴⁸
Lilijecs (Lilieci)	1 627	608	200	33%	91
Gerlény (Gârleni)	1 605	252	200	79%	82
Bergyila (Berdilă)	697	57	40	70%	68 ⁴⁹
Terebes (Trebiș)	778	666	10	1% ⁵⁰	330
Lujzikalagor (Luizi-Călugăra)	5 227	5 198	4 700	90%	2848 ⁵¹
Forrófalva (Făraoani)	? ⁵²	3 472 ⁵³	2 600	75%	1757
Klézse (Cleja)	4 331	4 235	3 800	90%	2249 ⁵⁴
Somoska (Șomușca)	1 666	1 659	1 650	100%	898
Pokolpatak (Valea Mică)	705	676	600	88%	283 ⁵⁵
Újfalu/Dózsa					
(Gheorghe Doja)	1 057	674	550	81%	261 ⁵⁶
Csík (Ciucani)	493	492	400	81%	179
Külsőrekecsin					
(Fundu Răcăciuni)	1 913	1 903	1 903	100%	842
Kápota (Capăta)	304	94	40	42%	129

⁴⁴ Magyarul beszélő cigányok. Vallásuk ortodox és pünkösdistá.

⁴⁵ Az 1992-es népszámlálás Forrófalva (Făraoani) és Nagypatak (Valea Mare) adatait csak együtt adja meg (összesen 5 400 katolikus, 51 ortodox).

⁴⁶ Egyházi adat (Almanahul 1995: 135).

⁴⁷ Ideszámítva Costita, Valea-Draga, Valea de Jos (Mare) és Valea de Sus falurészek lakosságát.

⁴⁸ Rácsila voltaképpen (pl. egyházilag) Lészped része, kirajzása.

⁴⁹ Bergyila a Racova közszékhelyhez tartozó Gura Văii falu egyik része. Népszámlálási adatait önállóan sem 1930-ban, sem 1992-ben nem tüntették fel, de bizonyos, hogy a Gura Văii-n kimutatott katolikusok zöme mind Bergyilában él.

⁵⁰ Már csak azok tudnak magyarul, akik a környék katolikus falvaiból beházasodtak a faluba.

⁵¹ Corhana és Osebiți falurészekkel együtt, melyek önállóan szerepelnek a népszámlálásokban.

⁵² Lásd fennebb Nagypatak jegyzeteit.

⁵³ Egyházi adat (Almanahul 1995: 121). Az 1992-es népszámlálás Forrófalva (Făraoani) és Nagypatak (Valea Mare) adatait csak együtt adja meg (összesen 5400 katolikus, 51 ortodox).

⁵⁴ A külön faluként feltüntetett Alexandrina falurészszel együtt.

⁵⁵ Valea Rea néven.

⁵⁶ Gh. Buzdugan néven.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
Berendfalva (Berindești)	1 137 ⁵⁷	371	200	53%	114
Rekecsin (Răcăciuni)	2 781	387	100	25%	244
Magyarfalva (Arini)	1 337	1 325	1 325	100%	843 ⁵⁸
Lábnik (Vladnic)	941	904	904	100%	615 ⁵⁹
Szászkút (Sascut-Sat)	2 178	615	400	65%	399 ⁶⁰
Tamás (Tămași)	1 190	94	10	10%	80
Ketris (Chetriș)	750	505	100	20%	341
Furnikár (Furnicari)	518	104	10	10%	69
Összesen:		28 397	23 307		14424

B. A Tábló mentén:

Frumoșa (Frumoasa)	3 550	2 116	1 900+200 ⁶¹	90%	903
Pusztina (Pustiana)	2 070	2 055	2 055	100%	1 153
Ripa Jepi (Bogdănești)	71	45	30	66%	56 ⁶²
Szoloncka (Tărăța)	979	380	80	20%	278 ⁶³
Kukujéc (Cucuietți)	1 363	110	30	27%	109
Szerbek (Florești)	613	540	300	55%	370 ⁶⁴
Esztrugár (Strugari)	1 211	216	40	18%	296 ⁶⁵
Máriafalva/Lárga (Lărguța)	299	296	250	85%	144
Gajdár (Coman)	931	927	850	91%	411 ⁶⁶
Esztofuj (Stufu)	394	364	250	70%	289
Váliri (Livezi)	905	215	100	46%	138 ⁶⁷
Balanyásza (Bălăneasa)	912	138	20	14%	171
Jenekest (Enăchești)	810	97	20	20%	79
Turluján (Turluianu)	1 145	160	10	6%	61
Gyidráska (Verșești)	1 029	215	20	10%	143

⁵⁷ A zömében katolikus lakosságú Berindești adatait a csaknem teljesen ortodox Gășteni falunál találjuk, a megadott számok tehát erre a két falura összesítve vonatkoznak.

⁵⁸ Unguri néven.

⁵⁹ A népszámlálásban (és olykor a magyar szakirodalomban is) külön szereplő Podu Rosu (Podoros) falurész Lábnik része.

⁶⁰ A katolikus falurész 1930-ban Fântânele néven.

⁶¹ Magyarul is beszél mintegy 200 fő ortodox cigány és román.

⁶² Râpa-Epei néven.

⁶³ Gura Solonți néven.

⁶⁴ Sârbi néven.

⁶⁵ A katolikusok Strugari falu Neszujest/Năsuiești nevű falurészében, valamint Cetățuia és Răchitișu falvakban élnek.

⁶⁶ 1930-ban külön szerepel Găidar és Coman, előbbi 369, utóbbi 42 lakossal.

⁶⁷ Váliri falu az újonnan épült Livezi része. 1930-ban Valea Rea néven.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
Berzunc (Berzunți)	2 711	774	100	13%	371 ⁶⁸
Berzujok (Bârzulești)	212	122	20	16%	36
Kövesalja (Petricica)	480	126	20	16%	235
Ardeván (Ardeoani)	1 578	48	5	10%	44
Összesen:		8 944	6 100		5 287

C. A Tatros mentén:

Palánka (Palanca)	849	122	20	16%	69
Csügés (Ciugheș)	2 178 ⁶⁹	1 396	1 200+800 ⁷⁰	85%	771
Bruszturósza (Brusturoasa)	3 608	746	100	14%	426 ⁷¹
Kománfalva (Comănești)	25 020	1 577	200	12%	549 ⁷²
Mojnest (Moinești)	25 560	1 365	50	3%	462 ⁷³
Dormánfalva (Dărmănești)	13 883	1 623	550 ⁷⁴	34%	745
Doftána (Doftena)	2 920	190	0	0%	463 ⁷⁵
Szálka (Seaca)	455	374	200	53%	
Válé Kimpuluj (Valea Câmpului)	1 096 ⁷⁶	224	20	9%	
Bogáta (Bogata)	816	326	30	9%	
Aknavásár (Târgu Ocna)	13 939	1 220	0	0%	2539 ⁷⁷
Degettes (Păcurele)	860 ⁷⁸	235	170	70%	170
Szalánctorka (Gura Slănic)		110	20 ⁷⁹	18%	

⁶⁸ Butucari, Dragomir, Martin-Berzunți és Moreni falvakban összesen. A magyarul tudók főleg a Butukár nevű falurészben.

⁶⁹ Az önállóan feltüntetett Cădărești kis falurésszel együtt. Csügés voltaképpen két településből – Románcsügésből és Magyarcsügésből – áll, de a népszámlálás nem követte ezt a felosztást. Cădărești Magyarcsügés része.

⁷⁰ Magyarcsügés és Románcsügés együtt.

⁷¹ A népszámlálások külön feltüntetik a falurészeket. A közölt adatok a teljes községre vonatkoznak. Magyarul tudók főleg a Cuchiniș és Buruieniș falurészekben élnek.

⁷² Az adatokat mindkét népszámlálás esetében összesítve adtuk meg. Még magyarul beszélő katolikusok hagyományos településszerkezetben főleg a Vermești peremközségben élnek.

⁷³ Moinești, Lunca Moinești és Lucăcești összesített katolikus lakossága.

⁷⁴ Katolikusok főleg Magyarardmán/Brătulești részben.

⁷⁵ Az összesített szám tartalmazza az 1930-ban külön fel nem tüntetett Doftena, Bogata, Valea Câmpului és Seaca katolikus lakosságát.

⁷⁶ Valea Câmpului ma Ștefan Vodă falu egyik része. Az 1992-es népszámlálási adatok az egész falura vonatkoznak.

⁷⁷ Az 1930-as népszámlálás Târgul Ocna (Aknavásár) városban 2 539, s a ma már pontosan meg nem határozható Slănic nevű településen pedig 998 katolikus mutat ki. Mindkét településhez több falu is tartozik, s az összesített számok mai falvankénti lebontását nem lehet elvégezni. Annyi azonban bizonyos, hogy a népszámlálás által összesen kimutatott 3 537 katolikus Aknavásáron (Târgul Ocna), Szalánctorkán (Gura Slănic), Degettesen (Păcura), Szlanikfürdőn (Slănic Băi), Szaláncon (Cireșoaia) és Cserdácón (Cerdac) élt.

⁷⁸ A katolikus lakosságú Degettes (Păcura) az ortodox Poieni falu része, ami Aknavásár peremközsége. A közölt népszámlálási adatok Poieni-ra vonatkoznak, de a 235 katolikus Degettesen él.

⁷⁹ A falu ma Aknavásár peremközsége. A lakosság össz-számát adat hiányában nem lehet megbecsülni.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szlanikfürdő					
(Slănic Moldova)	1 929	494	30	6%	998 ⁸⁰
Cserdák (Cerdac)	1 571	559	250+50	42%	
Szalánc (Cireșoia)	1 811	1 783	1 110	62%	
Tatros (Târgu Trotuș)	1 946	1 241	600	50%	1798 ⁸¹
Diószeg (Tuta)	1 949	1 935	1 700	88%	
Szólóhegy (Pârgărești)	1 202	1 039	800	77%	1133 ⁸²
Újfalu (Satu Nou)	1 699	1 687	1 687	100%	
Szitás (Nicorești)	902	901	901	100%	
Bahána (Bahna)	594	528	410+40	77%	
Gorzafalva (Grozesti)	6 938	4 018	2 400+100	60%	1873 ⁸³
Fűrészfalva (Ferestrău-Oituz)	1 036	427	300	70%	259
Onyest (Onești)	57 333	5 884	1 500 ⁸⁴	25%	1236
Szárzapaták (Valea Seacă)	798 ⁸⁵	394	100	25%	231
Gutinás (Gutinaș)	592	123	20	16%	148
Prálea (Pralea)	803	660	100	15%	248
Vizánta					
(Vizantea Mănăstirească) ⁸⁶	1 658	1 018	700	70%	488
Összesen:		32 129	15 158		14434
Összesen:		103543	62 265		50 469

3. táblázat: A magyar nyelv helyzete a moldvai csángó falvakban.

A számsorokat értelmezve, az alábbi alapvető következtetésekre juthatunk:

1. A moldvai katolikusoknak – akiknek legnagyobb részét megalapozott érvek alapján tekintjük magyar származásúnak – ma már csak 43%-a (240 038 főből 103 543) él olyan településen, ahol még egyáltalán beszélnek magyarul. Sőt ez utóbbi települések mintegy százezer fős katolikus lakosságának jelentős része is nyelvileg teljesen elrománosodott, úgyhogy *a Moldvában élő magyarul is beszélő csángók számát ma mintegy 62 000 főben állapíthatjuk meg. Ez a moldvai katolikusoknak csak mintegy egynegyedét (25,8%-át) jelenti.* Ez a szám mégis jelzi

⁸⁰ 1930-ban: Slănic Băi. Lásd még Aknavásár jegyzetét.

⁸¹ Az 1930-as népszámlálás Tatrosnál (Târgu Trotuș) tünteti fel Diószeg (Tuta) és Vișoara lakosságát. Utóbbiban nem élnek katolikusok. Tatros és Diószeg katolikusainak össz-száma 1796.

⁸² Az 1930-as népszámlálás a csángók által lakott Szitás (Nicorești), Újfalu (Satu Nou), Szólóhegy (Pârgărești) és Bahána (Bahna) adatait az ortodox lakosságú Bogdanești falunál összesítve tünteti fel.

⁸³ A népszámlálásokban jelzett Călcâi falu Gorzafalva része.

⁸⁴ A városnak van hagyományos magyar falurésze. A becült abszolút szám csak erre, a százalékarány pedig a teljes városra vonatkozik. A tömbháznegyedekben élők nyelvallapotáról nincs adat.

⁸⁵ Válszáká ma Ștefan cel Mare falu része. A közölt számok erre a falura vonatkoznak.

⁸⁶ A falu ma Vrancea megyéhez tartozik.

azt, hogy a moldvai csángóság egésze még nem veszítette el teljes mértékben anyanyelvét, mint ahogyan ez a legutóbbi román népszámlálásból (1992) kitűnik. (Mint láttuk, a népszámlálás nagyjából ugyanezekben a falvakban csak 526 fő magyar katolikust mutatott ki.)

2. A táblázatban felsorolt településeken (azaz ott, ahol ma még valamelyest tudnak magyarul) 1930-ban 50 469 katolikus lakos élt. Ha a magyarul tudók számának, arányának 20. századi alakulását akarjuk megbecsülni, ebből a számból kell kiindulnunk.

Egyfelől teljesen bizonyos, hogy a táblázatban szereplő települések katolikus lakosságának bizonyos része már 1930-ban sem tudott magyarul, hiszen a nyelvvesztés folyamata egyes falvakban már ekkor beindult. A déli csángó falvak közül ide sorolható Szeketura, az északiak közül pedig Jugán, Balusest, Bargován, sőt maga Szabófalva is. A székelyes falvak közül már ekkor erőteljesen románosodott összesen mintegy 40 kisebb falu a Szeret, a Tatros és a Tázló terében. A korabeli híradások fényében az tűnik hihetetlennek, hogy bizonyos településeken ma még mindig találunk magyarul beszélőket. Ha tehát az 1930-ban magyarul beszélők számához akarunk jutni, a népszámlálási összesítés 50 469 fős adatát legalább 5–6 000 fővel csökkentenünk kell.

Másfelől viszont feltehető, hogy hat-hét évtizeddel ezelőtt néhány, azóta teljesen elrománosodott (tehát a táblázatban ma már nem szereplő), faluban az idősebb generáció egyrésze még tudott magyarul. Az északi falvak közül biztosan ilyen volt Gyerejest (Gherăești), Dokia (Dochia), a Bákó környékiek közül pedig Szeráta (Sărata), Horgyest (Horgești), Valény (Văleni) és talán még néhány kisebb falu.⁸⁷ Az ezekben 1930-ban még magyarul beszélő öregek száma azonban legfőleg ezer és kétezer fő között lehetett, tehát a magyarul tudók számát még ennyivel kell megnövelnünk. Következésképpen számításaink szerint *az 1930-ban Moldvában magyarul beszélő csángók száma 45 000 fő körül lehetett, ami az ország rész akkori katolikus népességének mintegy 40%-át jelentette.*⁸⁸

3. A magyar nyelvet ismerők, beszélők abszolút száma 1930–1992 között 45 000 fő-ről 62 000 főre emelkedett, s ez a 17 000 fős növekmény 37%-os gyarapodást jelent. Ha most a teljes moldvai katolikus lakosság 118%-os gyarapodását a magyarul beszélőkre is vonatkoztatjuk, fogalmat alkothatunk a nyelvi asszimiláció arányairól: eszerint az 1930-ra becsült 45 000 magyarul beszélőnek 1992-re újabb 53 000 fővel kellett volna gyarapodnia. Másként fogalmazva: nyelvi asszimiláció hiányában a magyarul beszélő moldvai csángók lélekszáma mára valóban megközelíthette volna a mitikus kerek számot, a 100 000 főt. A közel 40 000 fős asszimilációs veszteség miatt azonban a magyarul beszélők katolikus lakosságon belüli aránya – a mérsékelt gyarapodás ellenére – az 1930-as 41%-ról 26%-ra esett vissza. *A moldvai csángók demográfiai magatartása eszerint a rendkívül magas népszaporulat mellett a gyors és nagyarányú nyelvi asszimilációval is jellemezhető.*

⁸⁷ Domokos Pál Péter a harmincas évek elején Horgești-en még magyarul beszélő öregekkel találkozott, s a „fél Valént” is magyarul beszélőnek nevezi (Domokos 1987: 233).

⁸⁸ Ez a szám 10 000 fővel marad alatta Domokos Pál Péter 1931-es becslésének, aki akkor a moldvai magyarság lélekszámát – még az 1930-as népszámlálási adatok ismeretének hiányában – 55 000 főben állapította meg. Mikecs László ezt a becslést később „kicsit optimistának” nevezte (Mikecs 1941: 249).

4. A nyelvi asszimiláció mértéke, intenzitása tekintetében a csángó települések között különbségek mutatkoznak. Emiatt 1930 óta jelentősen módosult a magyar nyelvet ismerők számának és arányának falvankénti megoszlása: bizonyos falvak teljesen vagy csaknem teljesen beolvadtak, másokban ellenben jelentős mértékben nőtt a magyarul (is) beszélők száma.

A szórványhelyzetben lévő csángók esetében, a vegyes lakosságú, esetleg román környezetben fekvő kisebb lélekszámú falvakban – összesen több mint 50 településen – a magyarul beszélők számának csökkenése, vagy szinten maradása következett be. (A magyar tudók növekményének hiánya – pl. Újfalu/Traian, Balusest, Ploszkucény, Szerbek, Onyest esetében – a nagy természetes szaporulat körülményei közepette ugyancsak erős asszimilálódásra utal.)

A magyar nyelvet ismerők abszolút számának 1930–1992 közötti egyértelmű és jelentős növekedése összesen csak mintegy 25–30 településen, a moldvai csángók legnagyobb, legismertebb falvaiban figyelhető meg. Elsősorban az etnikailag homogén, nagyobb lakosságszámmal rendelkező falvakban történt gyarapodás, amelyekben csak az utóbbi egy-két évtizedben vált nyilvánvalóvá az őket is fenyegető nyelvi asszimiláció. (Általában azokról a településekről van szó, ahol a 3. táblázat szerint ma 80% felett van a magyar nyelvet ismerők száma.) Sok faluban a ma magyarul tudók száma eléri az 1930-ban kimutatott katolikusok számának kétszeresét, sőt olykor meg is haladja azt. Az északi csángó falvak közül növekedés csak Kelgyest esetében tapasztalható, a többi településeken nemcsak a magyarul beszélők aránya, hanem abszolút száma is erősen visszaesett, ez a magyar nyelvsziget tehát a teljes eltűnés küszöbén áll. Csak valamelyest kedvezőbb a helyzet a déli csángók esetében, ahol az erősen asszimilálódó Újfalu (Nicolae Bălcescu) és Nagypatak, valamint a déli csángósághoz csak fenntartásokkal sorolható Gyoszény mutat jelentősebb növekedést. A gyarapodás legnagyobb része voltaképpen az etnikailag jobbára homogén székelyes falvaknak tulajdonítható, ahol néhány kedvező tényező (pl. a magyar irodalmi nyelvhez közelebbi nyelvváltozat, a falvak Székelyföldre való közelebbi fekvése és a kapcsolatok intenzívebb jellege, a betelepülés újabbletelősége és a magyar etnikai származástudat előbbi mivolta, a román népesség hiánya, az ötvenes évek magyar iskoláinak emléke stb.) késleltette a nyelvi asszimilációt. Az ide sorolható hús falu: Lészped, Lujzikalagor, Forrófalva, Klézse, Somoska, Pokolpatak, Csík, Külsőrekecsin, Magyarfalva, Lábnik, Frumósza, Pusztina, Larguca, Gajdár, Csügés, Diószeg, Szőlőhegy, Szitás, Újfalu (Satu Nou), Bahána.

A magyar nyelvet ismerők számának alakulására vonatkozó „pozitív egyenleg” kétségkívül rendkívül meglepetésszerű lenne, ha nem hangsúlyoznánk, hogy a magas természetes szaporulatnak tulajdonítható növekedés a ma már mindenhol erőteljesen ható nyelvi asszimiláció közepette, legtöbbször annak ellenére jött létre. A számsorok ezért még ott is növekedést mutatnak, ahol a fiatalok ma már nem, vagy alig értenek magyarul. (Újfalu/N. Bălcescu, Trunk, Lilijecs, Gerlény, Tatros, Gorzafalva, Fűrészfalva, Vizánta stb.) Azonban ezek a számok ma már nem mindig magyar anyanyelvűséget jelentenek, mégcsak nem is mindennapi és gyakori magyar nyelvhasználatra utalnak, hanem olykor csak a magyar nyelv *valamelyes* ismeretéről tanúskodnak. Sok település esetében a nyelvi asszimiláció előrehaladott állapotában lévő, jobbára románul beszélő fiatalokról van szó, akik bizonyos élethelyzetekben második nyelvként képesek egy magyar tájnyelvet használni, de nem

bizonyos, hogy ezt a nyelvet utódaikra át is fogják örökíteni. Eszerint tehát a magyar nyelvet ismerők számának 1930–1992 közötti mintegy 17 000 főre becsült, a népszaporulat mértékéhez képest csekély növekménye rendkívül „törékeny”, nem vetíti előre a további növekedés távlatait. Hatvan-hetven évvel korábban ugyanis egy-egy magyar tájnyelvi változat a beszélők „első” nyelvváltozata, anyanyelve volt, kifejezte a hagyományos falu életvilágának egészét. Azóta a modernizáció és a nagyobb társadalmi mobilitás körülményei közepette ez a tájnyelv veszített korábbi jelentőségéből, a fiatalok esetében – legjobb esetben – „második” nyelvvé degradálódott, melyen nyilvános térben szégyellnek megszólalni. Tehát az 1930-ra, illetve 1992-re vonatkoztatott „magyar nyelvismeret” összevetésekor tudatában kell lennünk annak, hogy nem azonos minőségeket hasonlítunk össze.

A közölt számsorokból az is kitűnik, hogy a középkori eredetű moldvai magyar etnikum, azaz az ún. *északi csángók* és az ún. *déli csángók* etnikai csoportja a nyelvi asszimiláció utolsó stádiumába jutott, ezeket az igen archaikus magyar dialektusokat már csak mintegy 8 ezer (északi csángó), illetve 9 ezer (déli csángó) személy beszéli, míg a moldvai székely nyelvjárásnak mintegy 45 ezer beszélője van.

Összes lélekszám: 240 038 (100%)

A. Nem ismeri a magyar nyelvet (egynyelvű): 177 773 (74,1%)

B. Ismeri a magyar nyelvet (kétnyelvű): 62 265 (26,0%)

1. Északi csángó: 8 180 (3,4%)

2. Déli csángó: 9 520 (4%)

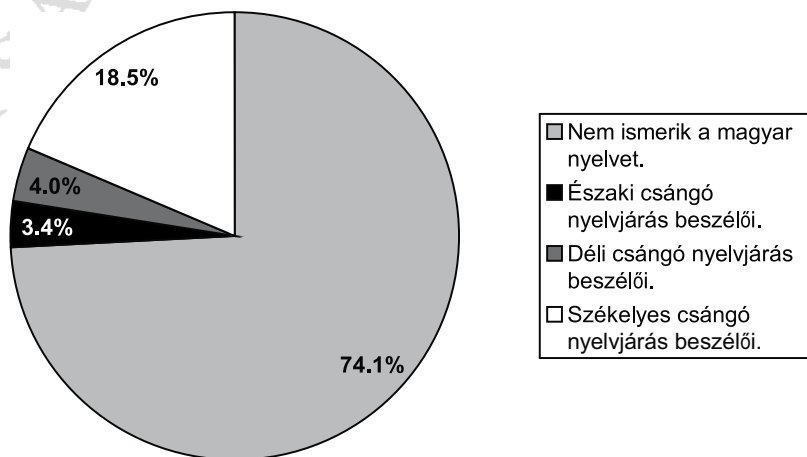
3. Székelyes csángó: 44 565 (18,5%)

a. A Szeret mentén: 23 307

b. A Tázló mentén: 6 100

c. A Tatros mentén: 15 158

Kördiagrammal szemléltetve:

IV.

E fentebb közölt demográfiai számadatok megerősítik azt a nyelvészek, néprajzkutatók, politológusok, közírók által jelzett tényt, hogy a moldvai csángók körében ma is erőteljes asszimilációs folyamatok zajlanak, és rávilágítanak ennek arányaira. A számok nyelve nem alkalmas viszont arra, hogy általa megérthessük a nyelvismeret és az etnikai-nemzeti identitástudat viszonyát: Vajon miért lehetséges az, hogy Moldvában a magyar identitás feladása megelőzi a nyelvi asszimilációt? (Gondoljunk arra, hogy Európában sok olyan etnikai csoport létezik, amelyik a nyelvvesztés után is megőrzi sajátos csoport-identitását.) Vajon mi magyarázza az egyes csángó falvak esetében tapasztalható rendkívül gyors, már egy-két generáció alatt bekövetkező teljes nyelvvesztést?

A moldvai csángók által lakott települések térképe.⁸⁹

⁸⁹ A térképen feltüntettem azokat a moldvai településeket, amelyeknek az 1992-es népszámlálás szerint legalább 100 fő (vagy ezt a számot erősen megközelítő) katolikus lakosa volt. Továbbá felveszem azokat a kis településeket is, amelyeknek katolikus lakossága nem éri el ugyan a 100 főt, de a településen belül abszolút többséget alkot.

A térkép célja az aktuális demográfiai viszonyok szemléletes ábrázolása, ezért a csángó kérdés történeti irodalmában előforduló, de ma katolikus lakossággal nem rendelkező településeket nem szerepeltetek. Így a felvett települések száma alig haladja meg a másfélszázat. (A történeti irodalomban említett településekről csaknem lehetetlen térképet készíteni. Lükő Gábor például, 1936-ban megjelent könyvében 488 olyan települést sorol fel a Kárpátoktól keletre, amelyeknek a történelem folyamán lehetett valaha magyar lakossága. E települések jelentős része ma már nem azonosítható, nagy részük elpusztult vagy lakossága kicserélődött. A történeti források alapján sok esetben nem lehet a magyarság arányára következtetni a településeken belül. Megesik például, hogy bizonyos szerzők csángó településnek minősítenek zömmel románok által lakott falvakat is.)

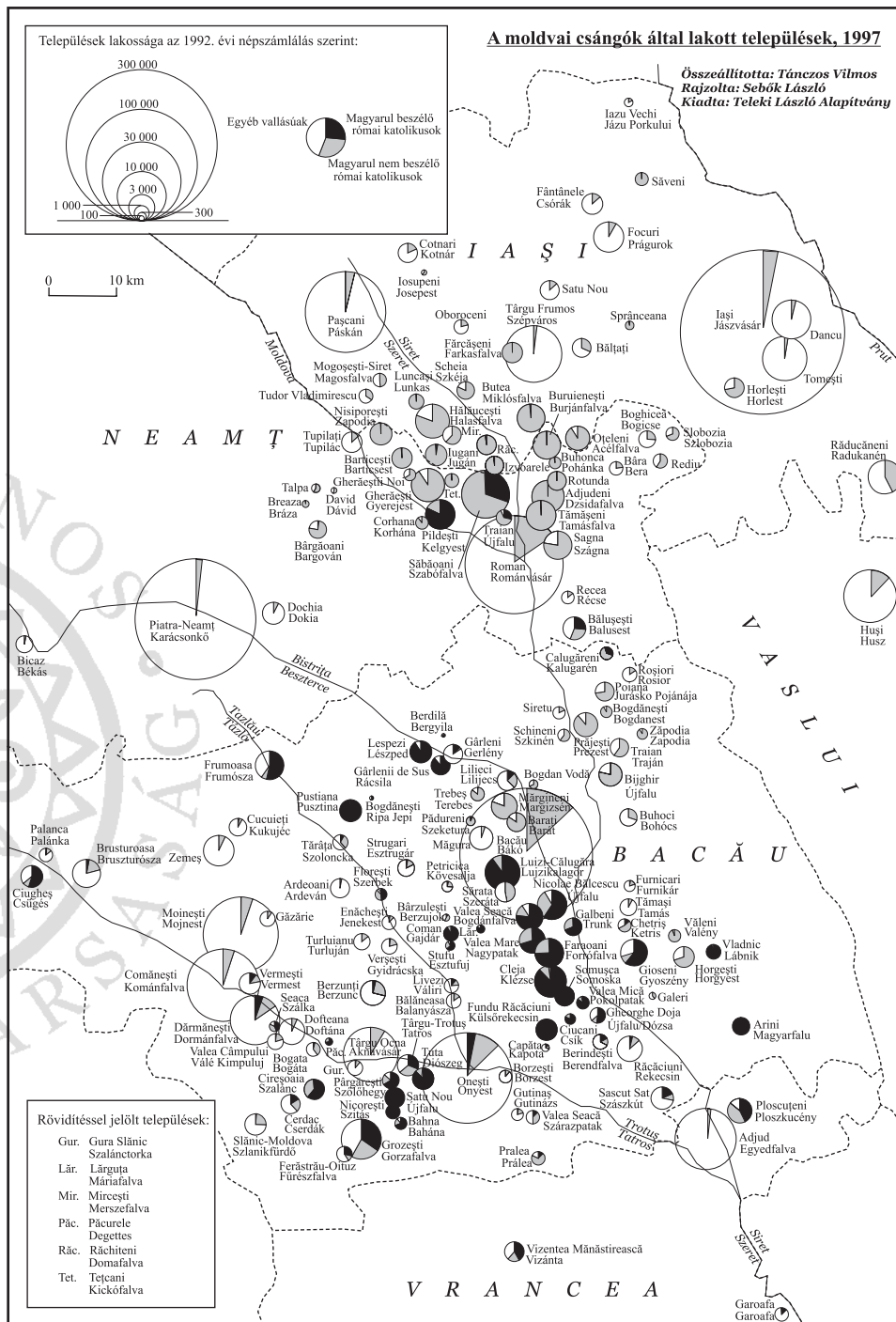
Azokat a településeket, ahol terepmunkám során még magyarul beszélő lakosságot találtam – bármilyen kevesen voltak is – feltüntettem a térképen. (Pl. Jugán, Bargován, Szekețura, Ardeván stb.)

A városok peremközségeit igyekszem a nagyobb közigazgatási egységekről leválasztani, mert gyakran önálló csángó falvakat csatoltak moldvai városokhoz. (Pl. Degettes, Szalánc, Cserdák, Szalánctorka, Onyest stb.) Ahol a peremközségekre vonatkozóan nem rendelkeztem megfelelő népszámlálási adatokkal, az egyházi adatokat is figyelembe vettem.

A magyarul beszélő ortodoxokat – számuk egyes településeken eléri a 100–200 főt is – nem tüntettem fel, mivel a térkép célja a moldvai katolikusok (csángók) demográfiai viszonyainak szemléltetése. (A magyarul tudó ortodox románok számát egy megjelent tanulmányomban [Tánczos 1997] településenként már megbecsültem.)

A helységnevek írásakor lehetőleg követtem a Lelkes György által szerkesztett *Magyar helységnev-azonosító szótárt* (Budapest, 1992), de néhol ehhez képest változtatásokra kényszerültem. A szótárban rosszul azonosított román vagy magyar névváltozatokat kijavítottam (Váliri=Livezi, Pokolpatak=Valea Mică, Szoloncka=Tărăța, Vizánta=Vizantea Mănăstirească), de ahol ezt indokoltnak láttam, néhány esetben más-hol is módosítottam, és a szótár által megadott főváltozatot egy csak másodikként vagy harmadikként feltüntetett névváltozattal helyettesítettem. Erre főleg akkor kerítettem sort, ha a szótárban szereplő román eredetű névváltozat helyett a moldvai magyar lakosság egy magyaros alakot (is) használ. (Pl. Szlaniktorka helyett Szalánctorka, Pakura helyett Degettes, Zsoszény helyett Gyoszény stb.) Már elrománosodott települések esetében olykor a történeti magyar nevet adtam a romános névváltozat helyett (pl. Nyersesty helyett Merszefalva). A szótárból hiányzó adatokat a csángó irodalom alapján (főleg Lükő 1936) pótoltam. Olykor csak román nevet adtam, mert az illető településnek nincs magyar neve. (Pl. Găzărie, Măgura stb.)

Ahol még élő magyar nyelvvel találkoztam, feltüntettem azt is, hogy az illető település melyik csángó csoporthoz tartozik. (É = északi csángó; D = déli csángó; S = székelyes csángó) E tekintetben a Szabó T. Attila által irányított kolozsvári nyelvészcsoporthoz tartozó eredményeit teljesen helytállóknak találtam (lásd Szabó T. 1981).

Végezetül néhány olyan adalékkal szeretnék szolgálni az egészen sajátos, a Kárpát-medencében élő magyar néprajzi csoportoktól elütő moldvai csángó identitás kérdéséhez,⁹⁰ amelyek révén közelebb juthatunk a jelen tanulmány számsoraiból kitűnő asszimilációs folyamatok megértéséhez.

A moldvai csángó identitást máig döntően határozza meg az tény, hogy ez az egyetlen olyan etnikai csoport, amely a 19. század első felében kimaradt azokból a nagy történelmi folyamatokból, amelyek a modern polgári magyar nemzetet megteremtették (nyelvújítás, a reformkor politikai és kulturális mozgalmi, az 1848-as szabadságharc), és így voltaképpen nem is vált a polgári magyar nemzet részévé. A magyarsággal való nyilvánvaló nyelvi, kulturális, genetikai stb. azonosság ellenére a polgári nemzetekre jellemzőnek tartott legfontosabb egységesítő tényezőkkel a moldvai csángóság nem rendelkezik.

Szembeéltő például, hogy a magyar nyelvnek a moldvai csángók mindenekelőtt pragmatikus, kommunikatív célokat szolgáló funkciót tulajdonítanak, azaz a nyelvre nem úgy tekintenek mint közösségformáló szimbolikus tényezőre. Egy olyan archaikus viszonyulási módról van itt szó, amely a polgári nemzettudatok kialakulása előtt lehetett érvényben Európában. Mivel ideológiamentesen viszonyulnak a nyelvhasználathoz, a nyelvcsere jelenségét sem valamiféle tragikus veszteségként, hanem a modernizáció szükségszerű velejárójaként fogják fel. (Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a kollektív nyelvcsere ne vezetne az önazonosságukat érintő zavarokhoz, súlyos lelki sérülésekhez.)

A nyelv szimbolikus, közösségformáló funkcióinak kialakulását az is nehezíti, hogy a Moldvában beszélt tájnyelvi változatokat a csángóság nem tekinti a Kárpát-medencében beszélt magyar nyelvvel azonosnak. A román kölcsönszók sokasága és a román ideológiai befolyásolás miatt a helyi szinten beszélt csángó tájnyelvi változatokhoz a román köznyelvet is legalább ugyanannyira közelállónak érzik, mint az erdélyi vagy magyarországi magyarok nyelvét. Egyáltalán nincsenek tudatában annak, hogy a különböző magyar dialektusok egyazon nemzeti nyelv változatai, arra pedig végképpen nem gondolnak, hogy a csángók nyelve is ezen változatok közé sorolandó.

A moldvai csángók közösségi identitástudatának alakulásában tehát a nyelv nem játszik akkora szerepet, mint a Kárpát-medencén belül élő magyarság esetében. A csángó csoport identitás és a nyelvi identitás között nincs szoros kapcsolat. A csángók önmagukhoz legközelebb állónak a többi csángó falvak katolikus lakosságát érzik, függetlenül attól, hogy ezek megőrizték-e eredeti nyelvüket vagy sem. A nyelvhez való szimbolikus viszonyulási mód helyét mindenekelőtt a közös vallás, továbbá a közös életmódbeli körülmények veszik át.

A csángóság körében a polgári nemzettudatra jellemző egyéb szimbolikus viszonyulási módok sem alakultak ki. Egyáltalán nincsenek tudatában például a folklór és a népi kultúra nemzeti értékének, nem tudják, hogy a hagyományos kultúrára lehet úgy tekinteni,

⁹⁰ Az utóbbi években kisebb-nagyobb tanulmányok, cikkek sora jelent meg a csángó identitástudat kérdéskörében. A teljes felsorolás igénye nélkül kiemelném a következőket mint olyanokat, amelyek új szempontok felvetésével gazdagították a csángó kutatásokat: Barna 1993, Diószegi–Pozsony 1996, Fodor 1995, Gazda 1994, Lukács 1995, Magyar 1994, Murádin 1994, Pávai 1994 és 1996, Pozsony 1996, Sándor 1996.

mint a nemzeti egységet biztosító kulturális szimbólumra. Hasonló a helyzet a Magyarországon és Erdélyben élő magyarsággal való közös eredet és történelem vonatkozásában is: a moldvai csángóság múlt-tudatát egyre kevésbé határozzák meg azok a távoli múlttól szóló néphagyományok melyek egészen a 20. századig őrizték a magyarsággal való történelmi kapcsolatok emlékét. A moldvai magyarság történelme csak a 16. századig kapcsolódott szorosan össze a Kárpát-medencében élő magyarságéval, s e távoli múlt folklorisztikus emlékei ma már nem számítanak komolyan veendő identifikációs tényezőnek Moldvában. Még a székelyes csángók körében is elhomályosulóban van az erdélyi származás emléke, és egyre csökken a még ma is létező székelyföldi kapcsolatok jelentősége (pl. csíksomlyói búcsújárás, gazdasági kapcsolatok, rokonság stb.).

Közismert, hogy a modern polgári nemzettudat kialakításához szükséges szimbolikus viszonyulási módokat az értelmiség teremtette meg mindenütt Európában. Moldvában azonban nem alakulhatott ki olyan egyházi vagy világi magyar értelmiség, amely ezt az asszimilációtól veszélyeztetett népcsoportot a magyar polgári nemzetfejlődésbe integrálhatta volna, és amely felvállalhatta volna a magyar „magaskultúra” értékeinek közvetítését a moldvai csángóság felé. Megfelelő intézményi hálózat hiányában, a magyar köznyelv és a magyar írás-olvasás ismeretéről egyáltalán nem beszélhetünk Moldvában, holott mindenekelőtt épp ez a nyelvi feltétel volna szükséges egy magyar jellegű csoport identitás kialakulásához.

Az 1859-ben létrejött, majd az 1877-es orosz–török háború nyomán függetlenül fiatal román állam azt igyekezett elérni, hogy Moldva katolikus népességét előbb nyelviileg asszimilálja, majd az értelmiség tevékenységének köszönhetően román nemzeti identitást alakítsa ki a csángóság körében. A csángó szakirodalom a 19. század közepe óta folyamatosan tudósít arról, hogy milyen eszközökkel akadályozzák meg a moldvai magyar értelmiség és intézményi hálózat kialakulását előrevetítő törekvéseket. A román illetékesek (politikai adminisztráció, egyházi és világi vezető értelmiség, újabban a tömegkommunikációs eszközök) ehelyett mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy a csángó területekre román nacionalista szellemben nevelt papok, tanítók, hivatalnokok kerüljenek, akik a nemzettudatot alakító legfontosabb kérdésekben a hivatalos ideológia álláspontját (pl. a csángók elmagyarosított románok, a *római* katolikusok voltaképpen *román* katolikusok, a csángó „madárnyelvet” szégyellni kell stb.) közvetítsék a tömegek fele.

A román katolikus egyházi értelmiség kialakulása az 1884-ben felállított jászvásári püspökség papnevelőjének, később nyomdáinak, kántorképzőinek tulajdonítható. Ilyen módon sikerült elérni, hogy a katolikus vallás, mely több évszázadon át a moldvai magyar etnikum románságtól való elkülönülésének, a magyar nyelvűség fennmaradásának legfontosabb tényezője volt, a 19. század végétől a románosítás eszközévé lett. A modern állami iskolahálózat kialakulása óta Moldvában kizárólag az állam nyelvén működnek iskolák. Számos híradás tanúskodik arról, hogy ezek tanítói tiltották, büntették a tanulók magyar nyelvhasználatát, arra ösztönözve a szülőket, hogy gyermekeikkel családi körben is románul beszéljenek. (Ma a nyelvhasználatba való ilyen durva beavatkozásokra egyre kevésbé van szükség, hiszen alig van már falu, ahol az iskolás korúak egymás közti kommunikációja még magyarul zajlik.) A kommunista diktatúra első éveiben, 1948–1953

között, a Magyar Népi Szövetség mintegy 40-50 faluban tartott fenn ugyan magyar iskolákat is, de ezeknek különböző okok folytán – többnyire csak osztatlan, gyengén felszerelt I–IV. osztályos iskolák voltak, tanerőik jelentős részét büntetésképpen helyezték Moldvába, kommunista jellegük miatt a vallásos lakosság ellenszenvvel tekintett rájuk, a helyi román értelmiség a lakosságot folyamatosan bujtogatta ellenük, a legtöbb faluban tiszavirág életűeknek bizonyultak stb. – nem volt különösebb jelentőségük a nemzeti identitás alakításában.

A moldvai csángóság történelme, főként a 19–20. századi „különutas” fejlődés, magyarázza a csángóság körében zajló asszimilációs folyamatok sajátosságait. Mivel a nyelvhasználat és a közösségi identitástudat között nincs szoros kapcsolat, külön kell kezelnünk a két fajta asszimilációt kifejező számsorokat:

1. A magyar nyelvismeretet illetően a fent közölt, falusorosan is lebontott (tehát tételesenként is ellenőrizhető), helyszíni vizsgálatokra alapozott 62 000 fős végösszeget tartom reálisnak. Noha nem hivatalos adatról, hanem helyszíni felmérés eredményeként készült becslésről van szó, az így kapott számadat nyilvánosságra hozatala azért fontos, mert miközben a román hivatalos szemlélet a népszámlálások által „igazoltnak” vélt „nulla változat” mellett foglal állást, a magyar szakemberek egyáltalán nem rendelkeznek felhasználható adatokkal. A politikai diskurzusokban és a publicisztikai közleményekben megjelenő számok – egytől egyig globális becslések – teljesen légből kapottak. (A megszólaló politikai pártállásától, vagyis a csángó kérdés „megoldására” vonatkozó személyes elképzeléseitől függően a négyezer és négyszázezer fő között mozognak.)

2. A moldvai csángók nemzeti identitását illetően számszerűsíthető becslésekbe nem bocsátkozhatunk. Az a bizonytalan, konfúz és ellentmondásos tudati állapot, amiben ma a moldvai csángóság él, nem fejezhető ki a számok nyelvén, a jelenség tényleges megragadása talán egyedi esetelemzések révén volna lehetséges. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy a 20. századi hivatalos népszámlálások nemzetiségi adatai, melyek 1992-re ugyancsak a „nulla változathoz” jutottak, voltaképpen semmit sem mondanak erről az állapotról.

Szakirodalom

ALMANAHUL...

1995 *Almanahul Presa Bună 1995*. Editura Presa Bună, Iași

AUNER Károly

1908 *A romániai magyar telepek történeti vázlata*. Szent László Társulat, Temesvár

BARNA Gábor

1993 Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *„Megfog vala apóm, szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 45–61.

- BENDA Kálmán (szerk., bev., jegyz.)
1989 *Moldvai csángó-magyar okmánytár*. I–II. Magyarságkutató Intézet, Budapest
- BENEDEK H. Erika
1998 *Út az életbe. Világképelemzés csángó és székely közösségek születéshez fűződő hagyományai alapján*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár
- BENKŐ Loránd
1990 *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 188.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest
- BOSNYÁK Sándor
1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. (Folklór Archívum 12.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest
- CĂNDEA, Romulus
1917 *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*. Sibiu
- CSOMA Gergely
2000 *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz
- DIÓSZEGI László – POZSONY Ferenc
1996 *A moldvai csángók identitásának összetevőiről*. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 105–112.
- DOMOKOS Pál Péter
1931 *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó
- 1938 *A moldvai magyarság történeti számadatai*. *Hitel*. 295–308.
- 1987 *A moldvai magyarság*. Ötödik, átdolgozott kiadás. Magvető Kiadó, Budapest
- DOMOKOS Pál Péter – RAJECZKY Benjamin
1956, 1961, 1991 *Csángó népzene*. I–III. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest
- Dr. KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – Dr. Nagy Jenő
1981 *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- ELEKES Lajos
1940 *A román fejlődés alapvetése*. *Századok* LXXIV. 278–313, 361–404.
- FARAGÓ József
1958 *Moldvai csángó népmesék és anekdoták*. I–III. (kézirat)
- FARAGÓ József – JAGAMAS János
1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest
- FODOR Katalin
1995 *A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól*. In: KASSAI Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 121–127.
- GAZDA József
1993 *Hát én hogyne siratnám. Csángók sodró időben*. Szent István Társulat, Budapest
- 1994 *A nyelv és a magyarságtudat szintjei a moldvai csángóknál*. *Néprajzi Látóhatár* III. (1–2) 269–282.

HAJDU Mihály

1980 *Az 1646–47. évi Bandinus féle összeírás névstatistikái.* (Magyar Személynévi Adattárak, 30.) ELTE, Budapest

HALÁSZ Péter

1992 A moldvai magyarok Románia Nagy Földrajzi Szótárában (1898). *Honismeret* XX. (4) 56–59.

2002 *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához.* Európai Folklor Intézet, Budapest

2005 *A moldvai csángó magyarok hiedelmei.* General Press Kiadó, Budapest

2007 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása.* General Press Kiadó, Budapest

HALÁSZ Péter (szerk.)

1993 „Megfog vala apóm szokcor kezemtől...” *Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest

HARANGOZÓ Imre

1998 „Krisztusz háze arangyos...” *Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós

HARANGOZÓ Imre – KÖVÁRI Réka

2005 *Etelközi fohások. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós

HEGEDŰS Lajos

1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepsektől.* Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest

IANCU Laura

2002 *Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek.* Szerkesztette és a bevezetőt írta BENEDEK Katalin. Somogyhegyi Kf, Velence

ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc – TÁNCZOS Vilmos (szerk.)

2006 *A moldvai csángók bibliográfiája.* Összeállította: Ilyés Sándor. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

IORDAN, Iorgu

1963 *Toponimia românească.* București

1983 *Dicționar al numelor de familie românești.* București

KALLÓS Zoltán

1970 *Új guzsalyam mellett. Egy klézsei asszony énekei.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1973 *Balladák könyve.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1996 *Ez az utazólevelem. Balladák új könyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest

KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.)

2005 *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KÓKA Rozália

2006 „Bételem Isten akaratját...” *A lézpedi szent leány látomásai.* L'Harmattan–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest

- LAHOVARI, George Ioan – BRĂȚIANU, C. I. – TOCILESCU, Grigore G.
1898–1902 *Marele Dicționar Geografic al României*. I–V. București
- LECCA, O[ctav] G[eorge]
1937 *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*. București
- LUKÁCS László
1995 Problems in the ethnic identity of the Moldovan Hungarians. *Studia Fennica Ethnologica*. (3) 156–160.
- LÜKŐ Gábor
1936 *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. (Néprajzi Füzetek 3.) Budapest
- MAGYAR Zoltán
1994 Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. *Néprajzi Látóhatár* III. (1–2) 75–88.
- MAKKAI László
1936 *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen
- MANUIȚĂ, Sabin
1938 *Recensământul general al populației României din 29. decembrie 1930*. II. București
- MĂRTINAȘ, Dumitru
1985 *Originea ceangăilor din Moldova*. Editura Științifică și Enciclopedică, București
- MIKECS László
1941 *Csángók*. Bolyai Akadémia, Budapest
- 1943 A Kárpátokon túli magyarság. In: DEÉR József – GÁLDI László (szerk.): *Magyarok és románok. I. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1944*. Budapest, 441–507.
- MURÁDIN László
1994 A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXVII. (1–2) 159–162.
- NĂSTASE, Gh. I.
1934/1935 Ungurii din Moldova la 1646 după „Codex Bandinus”. *Arhivele Basarabiei* VI. 397–414, VII. 74–88.
- PÁVAI István
1994 A moldvai magyarok megnevezései. *Regio* VI. (4) 149–164.
- 1996 Vallási és etnikai identitás konfliktusai a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Értesítő* LXXVIII. 7–27.
- 2005 *Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben. Tanulmányok, interjúk*. Hagyományok Háza, Budapest
- PÉTERBENCZE Anikó (szerk.)
1993 „Moldovának szíp táiaind születem...” *Magyarországi csángó fesztivál és konferencia*. Csángó Fesztivál és Kisebbségi Alapítvány, Jászberény

POZSONY Ferenc

1995 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

1996 Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban. In: KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 173–179.

POZSONY Ferenc (szerk.)

1997 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

RACOVITȚĂ, Ortensia

1895 *Dicționar geografic al jud. Bacău.* București

ROSETTI, Radu

1905 *Despre ungurii și episcopiile catolice din Moldova.* București

SÁNDOR Klára

1996 A nyelvcsere és a vallás összefüggése a csángóknál. *Korunk* 3. f. VII. (11) 60–75.

SERES András – SZABÓ Csaba

é. n. *Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988.* Héttorony Könyvkiadó, Budapest

SZABADOS Mihály

1989 A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében. In: KISS Gy. Csaba (szerk.): *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve.* Budapest, 89–102.

SZABÓ T. Attila

1959 A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: KÁLMÁN Béla (szerk.): *Magyar Nyelvjárások V.* Tankönyvkiadó, Budapest, 3–38.

SZEGŐ Júlia

1988 *Ismeretlen moldvai nótafák.* Európa Könyvkiadó, Budapest

SZENIK Ilona

1996 *Erdélyi és moldvai magyar siratók, siratóparódiák és halottas énekek.* Kriterion Kiadó, Bukarest–Kolozsvár

TÁNCZOS Vilmos

1995 *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

1997 Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség.* Új folyam, III. (1–2) 370–390.

1998 *Hungarians in Moldavia.* Teleki László Foundation. Institute for Central European Studies. Budapest, April 1998. No. 8.

1999a A moldvai csángók lélekszámáról. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Csángósors.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 7–32.

1999b Über die Bevölkerungszahl der Moldauer Tschangos. In: Uő: *Aufgetan ist das Tor des Ostens. Volkskundliche Essays und Aufsätze.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 228–275.

1999c *Csapdosó angyal.* Moldvai archaikus imádságok és életterük. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

- 2001a Hungarians in Moldavia. In: GEREBEN Ferenc (ed.): *Hungarian Minorities and Central Europe. Regionalism, National and Religious Identity*. Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba, 266–289.
- 2001b *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*. Püski Kiadó, Budapest
- 2002a About the Demography of the Moldavian Csángós. In: DIÓSZEGI László (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia*. Teleki László Foundation–Pro Minoritate Foundation, Budapest, 117–147.
- 2002b Hungarians in Moldavia. *Hungarian Heritage*. Volume 3. European Folklore Institute, Budapest, 11–27.
- 2002c Ceangăii din Moldova. *Altera* VIII. (17–18) 48–80.
- 2006 A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában (szempontok, források, kutatási feladatok). In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 26–46.
- VARGA E. Árpád
- 1998 Hiteles vagy harci statisztika? Az 1992. januári romániai népszámlálás kérdőjelei. In: Uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Kiadó, Budapest, 220–239.
- VERESS Sándor
- 1989 *Moldvai gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XVI.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest
- VIGA Gyula (szerk.)
- 1994 *Tanulmányok és közlemények a moldvai magyarokról. Néprajzi Látóhatár* III. (1–2)
- VIRT István
- 2001 „Elszakasztottad a testemtől én lelkemet”. *A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár